

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

MODERNÍ BAJKY V ČESKÉ LITERATUŘE

PRO DĚTI A MLÁDEŽ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lucie Mandelíčková

Učitelství pro základní školy

Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Vedoucí práce: Mgr. Vladimíra Brčáková

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 24. března 2015

.....
vlastnoruční podpis

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala všem, díky kterým tato práce mohla vzniknout. Zejména pak mojí vedoucí práce paní Mgr. Vladimíře Brčákové za její vstřícný přístup ke konzultacím a za poskytnuté rady. Dále bych chtěla poděkovat panu Mgr. Janu Bařkovi za cenné informace ohledně formálního zpracování diplomové práce.

ZDE SE BUDE NACHÁZET ORIGINÁLNÍ ZADÁNÍ PRÁCE

Obsah

Úvod	2
1 Teoretická část	3
1.1 Charakteristika žánru	3
1.1.1 Zařazení bajky do žánrového kontextu literatury pro děti a mládež	3
1.1.2 Struktura	4
1.1.3 Alegorie	4
1.1.4 Morální naučení	4
1.1.5 Postavy bajky	5
1.1.6 Typová charakteristika bajky	6
1.2 Historicko-poetologický vývoj	8
1.2.1 Světový kontext	8
1.2.2 Český kontext	12
1.2.2.1 Počátky vývoje	12
1.2.2.2 Národní obrození	13
1.2.2.3 20. století	15
1.2.2.4 Novodobá bajka	17
1.3 Moderní bajka	19
1.3.1 Charakteristika	19
1.3.2 Postavy	20
1.3.3 Autoři	20
1.3.3.1 Karel Čapek	20
1.3.3.2 Jiří Robert Pick	22
1.3.3.3 Miloš Macourek	22
1.3.3.4 Josef Brukner	24
1.3.3.5 Miroslav Kapek	24
1.3.3.6 Emanuel Frynta	25
1.3.3.7 Pavel Šrut	25
1.3.3.8 Jiří Žáček	26
1.3.3.9 Daniela Fischerová	28
1.3.3.10 Viktor Fischl	29
1.3.3.11 Jiří Dvořák	30
1.3.3.12 Markéta Baňková	31
2 Interpretační část	33
2.1 Odborná interpretace	33
2.1.1 Lev, vlk a liška	33
2.1.2 Vlk a pes	34
2.1.3 Mlsná kráva	35
2.1.4 O jezevci, který měl vždycky pravdu	36
2.1.5 Tři splněná přání	37
2.1.6 Pulec	38
2.1.7 Hrochovy slasti a strasti	39
2.2 Didaktická interpretace	42
2.2.1 Tři splněná přání	42
2.2.2 Pulec	47
Závěr	52
Resumé	53
Seznam použitých zdrojů a literatury	54
Přílohy	I

Úvod

Literatura patří mezi nejkrásnější oblasti lidského umění. S jejími útvary se v různých podobách setkáváme již od samého počátku našeho života. Jedním z nejstarších žánrů mající dodnes nezastupitelné místo v české i světové literatuře je nepochybně bajka. Své postavení si oprávněně získala rovněž v četbě dětí na prvním stupni základních škol. Rozhodla jsem se tedy tímto velmi zajímavým a pro mě osobně blízkým žánrem zabývat v mé diplomové práci (dále jen DP).

Vlastní text DP je koncipován na část teoretickou a interpretační. V teoretické části DP se zabývám základními charakteristickými rysy bajky. Ve druhé kapitole reflektuji historicko-poetologický vývoj zmíněného žánru, a to u nás i ve světě od počátků jeho formování až do současnosti. Hluběji se zaměřuji především na český kontext, ve kterém se pokouším zachytit žánrovou transformaci směrem k moderní literatuře. Pozornost následně věnuji pouze českým moderním bajkám a jejich nejvýznamnějším autorům.

V interpretační části provádím rozbor vybraných českých bajek určených dětským čtenářům. Pro zachycení změny jejich žánrové poetiky v průběhu literárního vývoje odborně interpretuji bajky klasické i moderní. Jsem si vědoma toho, že některé moderní bajky mohou být svou výstavbou pro čtenáře hůře přístupné či náročnější na pochopení, a proto se v poslední kapitole pokouším o jejich didaktickou interpretaci, v níž využívám metody a techniky kritického myšlení a tvůrčího psaní. Jelikož ale moje DP není didakticky zaměřená, nevěnuji se v její teoretické části didaktickým aspektům, jak by jinak bylo vyžadováno.

Mým cílem je tedy představit bajku jako jedinečný žánr, jenž v průběhu několika staletí prošel zásadními změnami, seznámit čtenáře s jejími autory a jejich nevýraznějšími díly, které mohou být atraktivní nejen pro žáky prvního stupně, ale i pro mládež a dospělé recipienty.

1 Teoretická část

1.1 Charakteristika žánru

1.1.1 Zařazení bajky do žánrového kontextu literatury pro děti a mládež

„Bajka jako folklorní žánr odrážela animistické myšlení našich dávných předků. Představovala v názorné, citově působivé a zhuštěné příběhové zkratce souhrn jejich životní empirie, poznatků, postojů a mravních kritérií. Předmětem hodnotícího uměleckého zobrazení je tu především dospělý člověk se svým charakterem, jednáním, chováním, vztahy, psychikou, etnickými a sociálními atributy, ale promítnutý do zástupného, polidštěného světa zvířat a věcí.“ (Toman, 1992, s. 80) Je tedy zřejmé, že bajky jsou původně neintencionální čili nepsány se záměrem dětského čtenáře. To se však změnilo od zavedení povinné školní docházky, kdy si doba žádala o moralizování mládeže (někdy až násilně), tudíž bajky pro své mravní naučení byly vyhledávaným žánrem. Didaktizující texty se začaly objevovat v čítankách a na konci 18. století patřila bajka, i díky její animistické povaze, k nejčtenějším dětským žánrům.

Žánry dětské literatury se podle Tomana (1992, s. 53) výsledkem historického vývoje a díky kulturním, společenským i pedagogicko-psychologickým vlivům seskupují do čtyř oblastí. První skupina jsou žánry intencionální, vesměs folklorního původu – říkadla, rozpočítadla, ukolébavky apod. Druhou skupinu tvoří žánry přecházející z ústní lidové slovesnosti i umělé literatury pro dospělé do četby dětí. Jsou to například pohádka, pověst, balada a pro nás důležitá bajka. Do třetí skupiny řadíme ty, které mají v četbě dětí a mládeže dominantní postavení – dobrodružná, vědeckofantastická nebo umělekonaučná próza. V poslední skupině nacházíme žánry společné pro četbu mládeže i dospělých – příběhová próza (povídky, romány) a literatura faktu.

Podle stáří recipientů je bajka charakteristickým žánrem čtenářského období mladšího školního věku. Literaturu této věkové kategorie Toman (1992, s. 54) dále dělí na dominantní a ostatní. Toto hledisko závisí na prvotních zkušenostech a preferencích dětí. Do první skupiny patří dětský slovesný folklór, autorská poezie pro děti, lidová pohádka a její adaptace, autorská pohádka a příběhová próza ze života dětí. Bajku řadíme spolu s pověstí, prózou s přírodní tematikou, dobrodružnou a uměleckou prózou do žánrů ostatních.

1.1.2 Struktura

„Bajka (lat. *fabula*, odtud něm. *Fabel*, angl. a fr. *fable*; ve starších poetikách též *apolog*) je krátký smyšlený příběh alegorickou formou demonstrující morální pravidlo nebo jinou obecnou zkušenost.“ (Mocná, 2004, s. 32)

Bajka je drobný epický útvar, který může být vyprávěn prozaicky či ve verších. Tento krátký smyšlený příběh má nesložitý děj s jednou zápletkou. Kompozice je uspořádána do čtyř částí – situace, akce (jednání), protiakce a výsledek (pointa). Chybí zde expozice místa a času. V klasické bajce také postrádáme popisné pasáže a psychologizaci postav. Jedná se o stavbu antitetickou, kterou dokazuje vystupování dvou protikladných postav a jejich dialog. (Mocná, 2004, s. 33)

1.1.3 Alegorie

Bajka je založena na alegorické parabole. „*PARABOLA* (z řec. *parabolé* = přirovnání), též *PODOBENSTVÍ* – přirovnání rozvedené do krátkého vyprávění – žánr drobné epiky vyjadřující příběhem obecně platnou pravdu a mravoučné poslání.“ (Lederbuchová, 2002, s. 219) Obrazná podobenství jsou v bajce znázorněna zvířecími protagonisty, kteří zosobňují typické lidské vlastnosti. Podstatou žánru je alegorie, ve které se hlavní téma schovává za jiné, navenek prezentované. „*Alegorie* (z řec. *allégorein* = mluvím jinak), též *jinotaj* – způsob nepřímého, metaforického vyjádření motivu nebo tématu.“ (Lederbuchová, 2002, s. 11). Pomocí jinotaje může autor názorněji vyjádřit svoje názory a postoje k určitým tématům, které nechce či nemůže vyslovit přímo. Důvodem k takovému jednání byly od počátku bajky obavy před náboženskými a politickými postihy, neboť svobodný projev a otevřený nesouhlas nebyl vhodný. Často se jednalo o kritiku politických mravů či společenských událostí.

Jinotaj je zde svojí typickou formou určen širokému okruhu příjemců, na rozdíl od sofistikovaných alegorií nebo náboženských textů. Nemůžeme tedy alegorická vyjádření srovnávat s tzv. *exemplis* (= přímočařeji pojaté mravoučné poučení ze života), i přes to, že u nich nalézáme shodné rysy, zejména ve středověké literatuře. (Mocná, 2004, s. 33)

1.1.4 Morální naučení

Posláním bajky je jisté mravní naučení s obecnou platností. Toto ponaučení může být vyjádřeno explicitně, což znamená, že je čtenáři přímo naservírováno v podobě

krátkého výroku, vtipné průpovědi či přísloví. Výrok bývá umístěn na konci celé bajky (epimythium), ale v některých případech stojí před samotným začátkem pro uvedení příběhu (promythium). Mravní sentence je obvykle zveršovaná a psaná kurzívou. V opačném případě pointa z exemplárního příběhu vyplývá implicitně čili nepřímo. Tím se stává mnohoznačnější, protože se čtenář musí nad bajkou hlouběji zamýšlet a skrytou morální interpretovat sám podle svého chápání a zkušeností.

1.1.5 Postavy bajky

Hlavními hrdiny bajek jsou antropomorfizovaná zvířata, což znamená, že jejich postavy se chovají a jednají jako lidé. Pracuje se zde s obecně platnou zvířecí symbolikou, každý protagonista tedy zastupuje určitý lidský charakter, typickou vlastnost. Postavy mají své role ustálené, ponechávají si je i do dalších bajek, v tomto kontextu můžeme hovořit o konvencionalizování alegorických významů. (Lederbuchová, 2001, s. 27) Liška je lstivá, vlk násilnický, lev majestátní, beránek mírný. Individuální rysy hrdinů ale vykresleny nejsou, stejně tak se postrádá jejich vnější i vnitřní charakteristika a nenahlíží se ani do jejich psychiky.

Z analýzy klasických bajek podle Pláničkové (2002, s. 105) vyplývá, že nejčastěji zobrazované postavy v klasické bajce jsou liška, vlk, lev, pes a osel. Vlk a liška jsou negativně zobrazovány jako postavy agresorů. Vlk často využívá hrubou fyzickou sílu pro svoji potřebu, kterou obvykle kvůli nedostatku intelektu a důvtipu stejně neukojí. Jeho později aktualizovanou postavu, coby symbol svobody a revolty, později využívají romantičtí spisovatelé a literární buřiči. Liška naopak vyniká svojí chytrostí a lstivostí, jež využije pro manipulaci ostatních, a tak vítězí na úkor morálky. Tento pokrytecký a nevypočitatelný škůdce člověka je schopný vtipně jednat i logicky analyzovat různé situace či promluvy. Díky těmto vlastnostem nabízí její postava širší možnosti využití. Lev je popisován jako důstojný panovník, kterému ostatní zvířata mnohdy podlézají, neboť vědí, že se jeho moc nemusí projevat pouze velkoryse, ale také krutě až nelítostně. Věrnost a spolehlivost jsou pozitivní vlastnosti pro psa. Ve prospěch pohodlného života se však vzdává i vlastní svobody, což je evidentní v bajce *Vlk a pes*. A nakonec tvrdohlavý osel vystupuje jako závistivý či domýšlivý hlupák, kdy jeho snaha vyrovnat se ostatním dopadá někdy až tragikomicky. (Lederbuchová, 2001, s. 27–28)

Zvířecí figury jsou pro tento žánr nepostradatelné, neboť podněcují fantazii dětí, jsou zdrojem jejich animistických představ a vedou je k osvojování základních životních hodnot. Během vývoje bajky se měnila četnost obsazování postav i jejich sémantika.

(Pláničková, 2002, s. 106) V současné době se díky aktualizaci žánru více setkáváme se zvířaty exotickými či určitým způsobem zvláštními, u kterých se vytrácí ustálená symbolika. Podrobněji budou popsány v charakteristice moderní bajky.

Dále se mezi účinkujícími postavami objevují také personifikované rostliny, věci, lidé, typizovaní podle jejich stavovské příslušnosti, povolání nebo fyziognomie (podoby/vzhledu), nebo dokonce bohové, zastupující prvky mytologické. (Chmelíková, 1998, s. 13)

V příběhu vystupují alespoň dvě postavy, z nichž jedna zastupuje charakterový rys horší, druhá lepší. Hojně se využívá kontrastních adjektiv, například slabý – silný, mocný – bezprávný, chytrý – hloupý apod. Na pozadí navozené vypjaté situace nebo sporu se právě nejlépe podle počínání hrdinů odsoudí neřesti a zdůrazní ctnosti. (Urbanová, 2004, s. 222)

Autenticitu příběhů zajišťují závěry, ve kterých nevyhrává pokaždé dobro nad zlem. Etické schéma tedy nemusí být naplněno, také tímto se bajka liší od žánrově blízké pohádky. Samozřejmě existují různé výjimky, které potvrzují existenci mravního řádu lidského světa. Například oplacená zlomyslnost v notoricky známé bajce *Liška a čáp*, kde liška je sice mazaná, ale nevitězí, protože ji poníží důvtip obyčejného čápa. Také v bajce *Kohout a lišák* se opeřenec nenechá nachytat na sladká slova a selským rozumem lest nepřítele prohlédne a patřičně potrestá. (Lederbuchová, 2001, s. 28)

1.1.6 Typová charakteristika bajky

Existuje mnoho aspektů, dle kterých se může tento žánr klasifikovat. Následující typový rejstřík vychází z Encyklopedie literárních žánrů od Mocné a Peterky.

Z hlediska ladění se bajky jednoduše dělí na vážné a komické, které jsou dále buď humorné anebo satirické. Zejména v moderní bajce vtíp a ironie odrážejí autorův vlastní názor a životní postoj, čímž do ní proniká jistá subjektivita. Klasické bajky jsou stylizovány převážně objektivně, neboť vypravěč bývá neosobní.

Typ bajky je dále určen její funkcí. Primární zastoupení má zde (v užším smyslu) bajka didaktická. Ponaučování a usměrňování čtenáře vytváří pro tento žánr osobitý rys, kterým jej odlišujeme od ostatních žánrů, zejména od pohádky, vyprávěné hlavně pro radost. Avšak moderní bajka nerezignuje na formativní funkci a za další cíl si klade pobavení čtenáře, takovou nazýváme poetická. Rozlišujeme ještě bajku politickou, která je často satirická, poukazuje na společenské nešvary a působí na myšlení lidí. K tomuto diferencování se ještě může přiřadit bajka etiologická, která podobně jako jiné žánry objasňuje původ určitého jevu.

Bajku charakterizujeme také podle jejího rozsahu. S krátkým textem, který odpovídá hutnosti obsahu, se setkáme u bajky „ezopské“. Nadstandardní délky si můžeme všimnout u bajky „lafontainovské“, která je vyprávěná rozmarně. A naopak „minibajku“, což je úplné zkrácení na jediný aforistický výrok, nalezneme u promluv fikčních subjektů v Čapkově tvorbě. (Mocná, 2004, s. 33)

1.2 Historicko-poetologický vývoj

1.2.1 Světový kontext

Historie bajky sahá hluboko do minulosti, první zmínky pocházejí již z 18. století př. n. l. Nejstarší záznamy nacházíme na Blízkém Východě, konkrétně v sumerských a babylonských textech. Odtud se žánr rozšířil dál do světa a vytvořily se dvě hlavní vývojové větve – indická a řecká. Indickou bajku reprezentuje cyklus příběhů *Pančatántra* od domnělého autora Bidpaje (3.–4. století). „*Její některé části přeložil humanista Mikuláš Konáč z Hodiškova (Pravidlo lidského života, 1528). Podle epického rámce díla zvolil zábavnou formu bajek starý moudrý bráhman, aby na královu žádost naučil tři hloupé prince během šesti měsíců státnické moudrosti.*“ (Mocná, 2004, s. 34) Obecně se této větvi také říká orientální, protože ji kromě Indie zastupuje rovněž Arábie a tamní bajkař Lokman.

Řecká větev nese často pojmenování podle jejího údajného zakladatele – ezopská. Ačkoli náznaky bajky nalezneme už i Hésioda, Hérodota a dalších, připisuje se prvenství právě Ezopovi. Aisopos (řecky) nebo také Aesopus (latinsky) byl řecký otrok fryžského původu, který žil v 6. století př. n. l. O jeho životě nemáme mnoho podložených informací, ale vypráví se, že co mu štěstěna nenadělila do krásy, to získal ve své moudrosti. Díky té se stal vychovatelem potomků svého pána a mohl podnikat mnohé výpravy po Řecku, Babylónii i Egyptě. Na svých cestách hojně sbíral náměty k vyprávění zvířecích bajek, čímž se dostal do širokého povědomí veřejnosti. Bohužel se jeho popularita setkala také s negativním ohlasem, neboť ve svých pesimistických bajkách útočil na veřejné poměry a vysmíval se lidským nedostatkům. Nakonec ho prý kvůli rouhačství proti Bohům delfští kněží odsoudili trestem smrti, a to svržením ze skály. Ezopova vyprávění postihují obecně všechny negativní lidské vlastnosti, jsou strohé a citově neutrální. (Dorovský, 2007, s. 313)

Bajky od té doby kolovaly pouze v ústním podání. Sepsal je a upravil až řecký politik a filozof Démétrios z Faléru na přelomu 4. a 3. století př. n. l. Soubor upravených příběhů nese název *Sbírka ezopských bajek* (Logón Aisópeión synagógai) a je psána prózou v hovorové řečtině. Nicméně se nedochovala celá, a tak v průběhu 1. a 2. století vzniká její nejstarší redakce *Recensio Augustiana*, která obsahuje 230 prozaických bajek.

První překlad bajek do latiny uskutečnil původně řecký otrok Phaedrus v 1. polovině 1. století. Poté, co dostal svobodu od císaře Augusta, začal upravovat některé ezopské bajky, a zároveň sám své skládat. Vzniklo až pět knih bajek, které se dochovaly

ve dvou zkrácených výběrech. Jeho bajky jsou stručné, jasné a obvykle končí moralizujícím výrokem, neboť v nich jako učitel viděl hlavně výchovnou funkci. Patrný je ohlas stoického a kynického filozofického učení. (Polák, 1982, s. 30)

Původní veršovanou podobu vrací bajkám Říman Valerius Babrios (2. stol. n. l.). Ve svých 145 bajkách psaných v řečtině se více soustředí na část výpravou, která je složitější a podrobnější. Méně moralizované příběhy vyhledávali čtenáři ze vzdělanějších vrstev. V roce 1840 byl v knihovně jednoho z řeckých klášterů objeven rukopis s Babriovými bajkami z 10. století. (Mocná, 2004, s. 34)

Dalším známým římským autorem se stal Flavius Avianus (4. století). Z jeho zpracování byl pořízen prozaický soubor ezopských bajek *Romulus*, jenž byl velmi oblíben ve středověku. (Chmelíková, 1998, s. 12)

Tento vývojový proud nejvíce ovlivnil evropskou bajku, která ve středověku zaznamenala svůj největší rozmach. Inspiraci z ní ve 12. století čerpala anglonormanská básnička Marie de France. Na přelomu 15. a 16. století bajky tvoří také němečtí autoři – reformátor Martin Luther a dramatik Hans Sachs. Převedením žánru do literární podoby vznikaly tenkrát složitější útvary jako například bajkové fisiology (mravní jinotaje a rysy zvířat), bajkové dialogy (řešení problémů formou alegorických pří) či bajkové rady (consilia; moralizování s didaktickou funkcí). Tehdejší literatura byla ovládána didaktismem a encyklopedismem. Nevyhnuły se tomu ani bajky, které se pro svůj mravní apel využívaly ve školní výuce a prolínaly se i do jiných žánrů (hádky, přísloví, exempla, bestiáře). (Mocná, 2004, s. 34)

Vrcholem vývoje klasicistní bajky je dílo francouzského básníka, prozaika a dramatika Jean de La Fontaine (1691–1695). I přes nešlechtický původ působil na dvoře panovníka Ludvíka XIV., kde získal mnoho podnětů pro své dílo *Fables* (1668–94), díky kterému se stal celosvětově známou osobností. Tento ctižádostivý muž byl fascinován dobou antiky a jejími významnými autory (Ezop, Phaedrus, Babrios), inspiraci ale také našel v díle indického Bidpaje. Pod jeho rukou vzniklo 12 svazků bajek plných narážek na tehdejší společnost, kritiky francouzského dvora i vládnoucí třídy. Konkrétním slovním útokem vyjadřuje hněv a nenávisť k tehdejšímu ministru Colbertovi. Nejvíce upozorňuje na lidskou přetvářku, sobectví a neochotu pomoci druhému. Píše expresivnějším jazykem, střídá osmislabičný verš s alexandrinem, zachovává tradiční symboliku zvířecích postav, u kterých ale již nacházíme jistou psychologizaci. Také si nechává větší prostor pro dramatizaci a živé dialogy, jimiž odlehčuje didaktický ráz příběhů. Tyto vtipné, hravé, průhledné alegorie, kterými vytvořil pravdivý obraz tehdejší doby, zůstaly dodnes

hledanou četbou. „*Jeho praktická filozofie vychází z tisícileté zkušenosti lidu, který chytrou povýšil na neúčinnější zbraň proti násilí. Je to jistě poezie skeptická, nicméně opřená o velmi kladné hodnoty, z nichž nejvyšší je přátelství a solidarita stejně postižených a stejně smýšlejících.*“ (Gustav Francel in La Fontaine, 1979, s. 422)

Dominantní postavení získala bajka jako žánr v 18. století v době osvícenství, které je počtem autorů velmi plodné. Z německých tvůrců můžeme jmenovat hlavně básníka a kritika Gottholda Ephraima Lessinga, který roku 1759 napsal dílo *Pojednání o bajce* jako ucelenou teorii tohoto žánru. Ve vlastní knize *Bajky* na rozdíl od La Fontaina kladl důraz na didaktičnost, krátkost, jednoduchost a evidentnost vyplývajících myšlenek. Další německý autor Christian Gellert se odklonil od tradičních zvířecích bajek a sepsal poučné příběhy každodenního života v souboru *Bajky a povídky* (1748). Potřeba mravního apelu na čtenáře neminula ani anglického básníka Johna Gaye či dramatika Edwarda Moora. Tomás de Iriarte a Félix Samaniego zastupují osvícenské bajkařství španělské. Nově se vedle mravních a filozofických námětů začala objevovat také sociálně politická satira. Především ve slovanských literaturách je s ní spjato jméno polského básníka Ignacyho Krasickiho a ruského velikána Ivana Andrejeviče Krylova. (Mocná, 2004, s. 34)

Krylov (1769–1844) jako významný bajkař, dramatik a novinář napsal celkem 201 veršovaných bajek uveřejněných v devíti sbírkách, z nichž první byla vydána roku 1809. Nechal se inspirovat všemi dosud významnými bajkaři, ale i přesto jeho tvorba prezentuje národní charakter a vychází z hovorové řeči a z domácího prostředí. Zabýval se tématy sociálními, politickými i filozofickými. Ostře satirickým tónem kritizuje především lidskou hloupost a absolutistickou politickou moc, která smí vše. Také rozšiřuje využití postav a přichází s novými alegorickými situacemi, které spíše skromně glosuje, než aby moralizoval. Ve svých hravě dravých bajkách s dynamickým dějem a ustálenou symbolikou se objevují i jeho vlastní vymyšlená přísloví, z nichž některá dokonce zlidověla. Krylov tento žánr posunul dopředu, příběhy jsou nadčasové a jejich význam můžeme aktualizovat pro každou dobu. Čtenářům jsou jeho texty dostupné ve výběrech *Bajky* či *Pod maskou lenosti aneb Bajky i nebajky*. (Dorovský, 2007, s. 487)

Ve 20. století přichází s knihou *Bajky a nebajky* (1902) také známý britský prozaik, básník a novinář Rudyard Kipling. Tuto knihu pro mladé čtenáře sám dokonce i ilustroval. V Americe jsou pyšní na humoristu a výtvarníka Jamese Thurbera, který ve svém díle *Bajky pro naši dobu* (1940) mísí duchaplný a společensky aktuální humor s groteskní fantazií. V současné době se do bajek vrhla také J. K. Rowlingová (*1965), autorka světového bestselleru o Harry Potterovi. Tato anglická spisovatelka vydala sbírku pěti

pohádek pro děti s názvem *Bajky barda Beedleho*, která je ovlivněna předchozí tvorbou s kouzelnickými náměty.

Některé znaky bajky, hlavně její epika, satira a alegorie, jsou přeneseny také do zvířecích eposů (starofrancouzský *Román o Lišákovi*) a do utopických románů se zvířecími hrdiny – *Ostrov tučňáků* od Anatola France či *Farma zvířat* od George Orwella.

1.2.2 Český kontext

1.2.2.1 Počátky vývoje

Na rozdíl od světového kontextu se o vývoji bajky u nás začíná hovořit až mnohem později. Také mezi českými autory nenalezneme žádného bajkaře světové úrovně, jakými byli Ezop, La Fontaine či Krylov. I tak se ale pro tento přitažlivý žánr nadchlo mnoho výrazných tvůrců, čímž se bajka pro děti dostávala do popředí literatury stejně tak jako beletrie pro dospělé.

Na odkaz ezopských bajek se počínalo reagovat ve středověku, kdy kronikář Kosmas na přelomu 11. a 12. století představuje antického bajkaře Romula, v Dalimilově kronice se počátkem 14. století objevila bajka *O čápu, králi žab* a v 15. století Mistr Jan Hus cituje Aviana. (Polák, 1982, s. 31)

První původní staročeská bajka nese název *O lišce a džbánu*. Pochází z 60. let 14. století a je psána sdruženým rýmem. U tohoto díla si můžeme všimnout, jak složité je rozlišit vzájemný vztah folklorní slovesnosti a umělé literatury, neboť má paralely v latinském exemplu, v latinských textech českého původu, v ruské pohádce i v českém folkloru. Dohledáme ji v *Hradeckém rukopisu*, což je soubor duchovních skladeb a humorných satir od neznámého autora. (Urbanová, 2005, s. 126)

Dále je bajce blízký *Fyziologarius* (před r. 1366) od mistra Klareta (vlastním jménem Bartoloměj z Chlumce). Tento latinsky psaný spis obsahuje oddíl o ptácích, který podává věcně morální výklad přírodních typů. Podobně je na tom latinská sbírka Řehoře z Uherského Brodu – *Quadripartitus* (Čtverohranáč). Ta byla pojata jako „zrcadlo moudrosti“, čímž ovlivnila významného šlechtice a spisovatele Smila Flašku z Pardubic. Jeho *Nová rada* (1378) je vrcholným dílem staročeské fabulistiky bajkového typu. Autor pomocí alegorie skrývá tehdejšího mladého krále Václava IV. za postavu lva, kterému ptáci a zvířata radí, jak by měl ideálně panovat a žít. (Mocná, 2004, s. 34–35)

V období renesance a humanismu vzrůstal zájem o Ezopovy bajky, načež začaly vznikat jejich translace. Nejstarší staročeský překlad z latiny pochází z roku 1472 a nese název *Ezopus*. Jde o 60 textů, které jsou parafrází Romulova zpracování Phaedrových bajek a nalezneme je ve sborníku hraběte Baworovského. Další překlady jsou publikovány ve *Strahovském zlomku* (vytištěn roku 1488 v Praze) a v basilejském vydání Ezopa (1489). (Polák, 1982, s. 31)

Známým překladatelem z řečtiny a autorem nových bajek v próze je Jan Albín Vrchbělský (Jan Akron Albín). Ještě jako mladý bakalář a správce školy u sv. Štěpána v Praze vydal v předbělohorské době dílo s titulem *Ezopa mudrce život s fabulemi anebo básněmi jeho*, ke kterému mimoto přiložil příběhy Aviana a Adelfonta s některými žertovnými řeči Podia poety a některé fabule vyjmuté z knih doktora Šebestiána Brantha. Tyto texty vyšly posmrtně v *Prostějovském sborníku* (1557). Jedná se o rozsáhlý soubor české zábavné prózy 16. století, který je určen především městským vrstvám a má převratný význam pro naše poměry, neboť byl pocíťován jako součást domácí tradice. „Autor Předmluvy praví: „Fabule aneb básně tyto podle mnohejch zdání netoliko kratochvilné, ale i užitečné i potřebné lidem k mnohému městskému naučení jsou...“ (Polák, 1982, s. 31) Sborník byl několikrát přetištěn do stručnější podoby, například v olomouckém vydání z roku 1584 a v reedici novináře, nakladatele a překladatele Václava Matěje Krameria z roku 1791 pod názvem *Ezopovy básně spolu s jeho životem*. Kramerius svým dílem příznivě ovlivnil nejen četbu dětí, ale i následující literární tvorbu, neboť se z něj inspirovali další velikáni jako Sládek či Heyduk. (Polák, 1982, s. 31)

Následovníkem svého otce byl Václav Rodomil Kramerius, který v roce 1815 napsal dílo s titulem *Obnovený Ezop aneb Nové Ezopovy bajky podle rozličných básnířů sebrané a vypracované*. Kniha obsahuje nejen překlady, ale i vlastní autorovy satiry na dobové jevy. Příběhy aktualizuje, redukuje polysémii a také závěrečné naučení podává jiným způsobem nežli původní bajky ezopské. Například v bajce *Vlk a jeřáb* – vlkovi uvízne v krku kost a opeřenec mu ji sice pomůže vytáhnout, ale místo vytoužené odměny musí být vlastně vděčný za to, že mu šelma neukousla hlavu. Autor tedy překvapivě neodsuzuje agresivitu a nemravnost silnějšího, ale hloupost a naivitu slabšího. (Lederbuchová, 2001, s. 31)

1.2.2.2 Národní obrození

V průběhu národního obrození se vytvářela tzv. novočeská bajka, která se těšila značné oblibě. Zvýšenou tvůrčí činnost pozorujeme především u básníků, což mělo za následek prolínání žánru s poezií. Pro svoji didaktickou funkci sloužila jako nástroj „veselé mravouky“, tudíž se objevovala především ve školním prostředí, ze kterého byla zásluhou čítanek zpřístupněna široké veřejnosti. (Mocná, 2004, s. 35)

Za průkopníka české umělé bajky označujeme básníka a kněze Antonína Jaroslava Puchmajera (1769–1820). Díky jeho klasicistním adaptacím s prvky společensko-satirickými a kritickými u nás na počátku 19. stol. prorazila bajka lafontainovská

a krylovovská. Ze studie Jaroslava Vlčka vyplývá, že Puchmajer látku La Fontaina čerpá z překladů polských bajkařů Kniažnina a Krasického. Následně mu je vytýkána přílišná závislost na předlohách, ale zároveň je oceněno „zčeštění“ bajek pomocí individuálních obrátů a dodatků. Vlastenecky lokalizuje lidský i zvířecí svět do našich podmínek a zdůrazňuje českou mluvu. Pracuje však s konvenčně ustálenou psychologií hrdinů. Různostopým rýmovaným trochejem zplodil pouze 25 bajek, z nichž jen v některých vystupují zvířecí hrdinové, a to převážně vlk a liška. Nestaví je však do vzájemné opozice, neboť tvrdí, že zlo je prostě jen jedno, ať už vylíčeno postavou vlka nebo lišky. Zdůrazňuje tím „integrační svorník jejich sémantiky“, dokazatelný i dle křesťanského hlediska – oba jako symboly zla. Většinu svých bajek otiskl v almanachu *Nové básně* (1814), souhrnně však byly publikovány až posmrtně v *Sebraných básních* a ve sbírce *Fialky*. (Lederbuchová, 2001, s. 31–32)

Bajkami orientovanými na dětské čtenáře se zabýval také F. Tomsa, J. Chmela, V. S. Štulc a V. Zahradník. První knižní edici zveřejnil Josef Chmela pod názvem *Bajky pro děti*. Tyto převzaté tradiční náměty vyšly veršované ve dvou svazcích (1818, 1821). Vyšehradský kanovník Václav Svatopluk Štulc napsal *Padesát bajek* (1844) s výchovnými texty pro mládež. Zaujetí pro svoji práci oceňujeme u faráře a teoretizujícího pedagoga Vincence Zahradníka (1790–1836). Ve svých pracích se zaměřoval na soudobou společenskou realitu a dbal na klasickou kompozici, jež ústí v morální naučení. Z jeho starších německých textů obsahově vycházelo prozaické dílo *Bajky* (1832), které již píše v češtině díky vlivu K. A. Vinařického. I přes snahu prosazovat jednoduchost stavby je dílu vytýkána přílišná didaktičnost a knižní jazyk. „*Bajku chápe podle Ezopa a Lessinga v protikladu k hravé anakreontice jako útvar didakticko-epický, tím dokonalejší, čím určitější jest praktické naučení. Bajka podle něho nemá obsahovat nic zbytečného, proto nebudiž pronášina vázanou řečí, tím méně pak v rýmovaných verších, kteréž snad vůbec jednou estetické zavrhnou.*“ (Mocná, 2004, s. 35) Další připravený spis s názvem *Druhá sbírka bajek s připojenými aforismy o bajce* vyšel až posmrtně jako součást knihy *Bajky a básně* (1906). Čtenářsky úspěšný je dále především *Výbor z bajek Vincence Zahradníka* (1890) a *Neznámé bajky Vincence Zahradníka* (1940). (Šubrtová, 2012, s. 453)

Na motivy *Nové rady* od Smila Flašky navazuje svým dílem *Sněmy zvířat* (1841) prozaik, překladatel, literární kritik a autor prvních českých slabikářů a čítanek Karel Alois Vinařický (1803–1869). Jedná se o politickou satiru, která dokazuje možnost využití žánru v širším rámci básnického díla. Stejně tak to potvrzuje sarkastická bajka *Seděly žáby v kaluži* od Jana Nerudy (1834–1891). Je součástí básnické sbírky *Písně kosmické* (1878),

kde tvoří kompoziční zlom mezi jejími hlavními myšlenkovými složkami – přechod od antropomorfizace kosmu ke kosmizaci člověka. Politickou satiru najdeme také v poetické povídce Svatopluka Čecha *Hanuman* (1884). Jedná se o zvířecí epos s podtitulem „bajka“, ve které se postava prince opičáka snaží nekriticky poevropštit svoji pralesní říši. Hovoříme tedy o jisté parodii zesměšňující povrchnost českého lidu a bojující proti jednostranné civilizaci. (Mocná, 2005, s. 35)

Dalšími pokračovateli psaní bajky v NO byli Dominik Kinský, Michal Silorád Patrčka, Josef Jaroslav Langer či František Jaromír Rubeš. Také básník a kritik František Ladislav Čelakovský (1799–1852) otiskl ve své sbírce *Ohlas písní ruských* satirickou bajku *Velký ptačí trh*. Zábavu a poučení veršem nám zprostředkoval František Doucha (1810–1884) v díle *Mluva němých tvorů* (1880). Autor věnoval značnou pozornost zvířecímu světu, ve kterém především agitoval proti hrubému zacházení s některými živočichy. V tvorbě je zřejmý didaktizující charakter, situační živost a jednoduchost jazyka. (Polák, 1982, s. 32)

Mladší autory zaměřující se na vývoj žánru známe spíše z jiných souvislostí. Od ezopské tradice se snažil odpoutat například vlastenec Beneš Metod Kulda (1820–1903). Znamá spisovatelka pro děti i mládež Eliška Krásnohorská (1847–1926) mapovala ve svých dílech každodennost, zároveň projevovala i výchovné a kultivační ambice. Veršované bajky tradičního ladění publikovala v knize *Bajky velkých* (1889). Literární kritik a básník ze skupiny májovců Adolf Heyduk (1835–1923) vydal *Bajky a báje* (1922). Josef Václav Sládek (1845–1912) jako studovaný přírodovědec a znalec venkova mistrovsky vyniká ve zpodobňování zvířecích individualit a typů. Jeho sbírky (například *Zvony a zvonky*) obsahují verše dětem blízké psychologicky, stylem i tematikou, jsou vtipné a plné laskavé pointy. (Šubrtová, 2012, s. 368)

1.2.2.3 20. století

Na počátku 20. století stále vycházely knižní soubory klasických bajek a v intencionální tvorbě pro děti pokračovali další známí autoři. O nový typ těchto příběhů se zasloužil prozaik, kulturní historik a kritik Václav Tille - Říha (1867–1937). Pokládá je totiž za přechodný útvar mezi morálními výroky a zvířecí pohádkou. Do praxe aplikoval své teoretické poznatky, jimiž čtenářům s ohledem na jejich věk předkládal texty spíše zábavnou než didaktickou formou. Jeho *Bajky* (1905) jsou pojaty jako vyprávění o zvířatech z celého světa, využíval zejména indických a černošských námětů. Rozšířené

vydání vyšlo roku 1917 a pozdější práce aktualizoval a shrnul v díle *Zvířátka* (1928). (Urbanová, 2005, s. 126)

Oživit regionální českou bajku se povedlo plodnému spisovateli Janu Františku Hruškovi v sérii sbírek tvořené napůl vlastními a napůl převzatými motivy – *Chodské bajky* (1901), *Nové chodské bajky* (1905), *Třetí kniha chodských bajek* (1914), *Jiskry z popela* (1917), *Bajky o včelách* (1923). Myšlenku nenásilí a tolerance obsahují humoristicko-satirické bajky Lothara Suchého z 30. a 40. let 20. století. Výběr ze dvou rukopisných knih, obsahující etické, dětské a společenské motivy, vyšel až v roce 1954 ku příležitosti jeho 80. narozenin pod názvem *Bajky*. Také Josef Lada převyprávěl některé tradiční příběhy, které v doprovodu jeho osobitých ilustrací publikoval v díle *Ezopské bajky* (1931). (Mocná, 2004, s. 35)

Z linie indické bajky vzniká soubor bajek Ivana Olbrachta (1882–1952) *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách* (1947). Tento prozaik a publicista se nechal inspirovat povedeným překladem esteticky působivé sbírky Pančatántra od Eduarda Valečky, které během nacistické okupace mistrovsky pro děti převyprávěl a dobově aktualizoval. Adaptoval šest kapitol ze čtrnácti, s ohledem na mladé čtenáře přeformuloval jména hrdinů do české podoby a snažil se o poutavý děj. Typická lidská moudrost, pravdivost, alegoričnost a stylistická propracovanost příběhu dodnes láká k jeho četbě. (Urbanová, 2005, s. 126)

I ve druhé polovině 20. století neklesl o převyprávování zájem. Z Babriova řeckého zpracování čerpá Rudolf Kuthan v souboru *Ezopovy bajky* (1975). Působí celkem pesimistickým dojmem, neboť ukazují na zlo a krutost světa. Příznačná poetičnost je následkem dodržení původního rytmu bajek – jambický trimestr. (Urbanová, 2004, s. 223)

Z autorské spolupráce Jiřího Koláře (1914–2002) a Josefa Hiršala (1920–2003) vzešlo reprezentativní dílo *O podivuhodném životě mudrce Ezopa, který rozuměl řeči ptáků, zvířat, hmyzu, rostlin i věcí* (1960), jemuž byly předlohou staročeské texty. Kolář je původcem veršovaných mravoučných ponaučení (epimythií), Hiršal sepsal Ezopovy příběhy, doslov pochází z pera jeho partnerky Bohumily Grögerové. (Urbanová, 2005, s. 127) Kolář jakožto překladatel, výtvarník, dramatik a básník napsal ještě knihu *Ezop: Bajky* (1957), kterou zpracoval podle *Prostějovského sborníku* (1557) a staročeských textů ze 14. a konce 15. století. Čtenáře přesvědčuje o smyslu pracovitosti či přátelskosti a vybízí k ostražitosti. V 50. letech a v době normalizace však patřil z politických důvodů k zakázaným autorům. Se stejnými potížemi se potýkal i básník, prozaik a překladatel

Hiršal, který se ve tvorbě pro děti vyznačoval věcností, jazykovou hravostí a hovorovou dikcí. (Šubrtová, 2012, s. 209)

O rezavém rváči a huňatém pánovi (1971) je název zvířecího eposu od prozaika Bohumila Říhy (1907–1987). „*Zvířecí román vypráví veselé příhody huňatého medvěda, který uteče z cirkusu, zabloudí do osamělého mlýna, obklopí se zvířaty, která zde žijí, a snaží se vládnout, přičemž se dostává do rozporu se svobodmilovnými zvířaty.*“¹ Do této antropomorfizované prózy vložil mravní normy tehdejší politické situace, čímž svérázně inovoval žánrové charakteristiky klasické bajky, zvláště v užití neobvyklých alegorických obrazů a symbolů. Říha své prózy psal velmi citlivě s ohledem na dětské čtenáře a jejich vnímání světa. Je v nich však patrná již zmíněná politická a pedagogická tendence. (Toman, 1992, s. 81).

1.2.2.4 Novodobá bajka

Se snahou o odklonění od klasického pojetí přichází bajka novodobá. Původní žánr s jeho typickými rysy je pro mladé čtenáře totiž poměrně složitý, děti nerozeznají alegorickou rovinu a ani nechtějí být vědomě poučovány. Toho si byl dobře vědom spisovatel a překladatel Oldřich Syrovátka (1911–1977), který se klasickou bajku rozhodl přepracovat právě pro nejmenší. Dle námětů z děl Ezopa a La Fontaina vznikly dva soubory – *Bajky pro caparty* (1949) a *Bajky dětem* (1955). V roce 1968 je upravené vydal souhrnně pod názvem *Bajky*. Užíval volnější (antropomorfizační) postupy, nedodržoval typické znaky a pro větší srozumitelnost zjednodušoval text tak, až z něj byla spíše pohádka či vyprávění o zvířátkách. Tradiční adaptace vykazují strohý úvod, jenž záhy přechází v zápletku. Čtenář nemá být rozptylován nepodstatnými skutečnostmi, které vysvětlují, co ději předchází. U bajky totiž nejde o potěšení z vyprávění jako u pohádky, ale o naučení. Autor však do příběhů vkládá objasnění různých motivů, které dětskému čtenáři usnadňuje pochopení situace. Například v bajce *Jak vrána pozdě bycha honila* (Vrána a liška) vysvětluje, kde vrána k sýru vlastně přišla. Tento postup však odporuje zákonitostem bajky. I tak si ale čtenáři jeho díla oblíbili natolik, že ještě v roce 2009 byla publikována kniha *Nejkrásnější bajky pro nejmenší* doprovázená milými ilustracemi Heleny Zmatlíkové. Na Syrovátkově tvorbě je dokazatelné, že bajka opravdu není pro mladší děti příliš vhodná, neboť svým charakterem vyžaduje od recipientů již jistou

¹ O rezavém rváči a huňatém pánovi. In Knihy Google [online]. [cit. 28. 2. 2015] Dostupné z: http://books.google.cz/books/about/O_rezavém_rváči_a_huňatém_pánovi.html?id=OjsCGwAACAAJ&redir_esc=y.

intelektuální zralost. Bylo by tedy lepší s četbou bajek počkat do staršího věku nebo pro žáky připravit vhodnou a důkladně promyšlenou didaktickou interpretaci. (Urbanová, 2005, s. 127)

1.3 Moderní bajka

1.3.1 Charakteristika

Postupným historickým vývojem se stále citelněji měnil charakter bajek. Každá doba si žádala nové aktualizace, úpravu jazyka i kompozice. Jak už jsme se zmínili u Oldřicha Syrovátky, alegorické příběhy bylo zapotřebí více přibližovat mladším dětem a převádět je do srozumitelnější podoby. Také sami čtenáři začínali být ve svém výběru literatury náročnější, tudíž bylo nutné knihy učinit atraktivními tak, aby vůbec upoutaly jejich pozornost. Díky těmto faktorům došlo k zásadnímu převratu v dějinách tohoto žánru a zrodila se tzv. moderní bajka.

Primárním cílem již není děti moralizovat, tedy klást na ně mravní apel, ale především je pobavit a zaujmout. Ubývá tedy na didaktičnosti a naopak sílí na komice a hravém humoru. Mravní ponaučení zde není podáváno přímo, ale ústí implicitně. Proto čtenář musí vyvinout jistou intelektuální činnost, aby mohl skryté poselství sám interpretovat. V některých případech závěrečné naučení zcela chybí nebo může být rovněž parodováno. „*PARODIE (z řec. paródia = předzpívání) – komická nápodoba literárních děl, zpracovává novou látku převzatým způsobem, odkazujícím k původnímu textu – zvýrazňuje v nadsázce charakteristické jazykové a kompoziční znaky původního textu – je karikaturou jeho poetiky.*“ (Lederbuchová, 2002, s. 224) Při extrémnějším uchopení tématu můžeme mnohdy hovořit dokonce o travestii. „*TRAVESTIE (z ital. travestire = převlékat) – literární dílo nově zpracovávající známé literární téma (bez ohledu na původní literární druh, žánr a výrazovou formu). Travestie „převléká“ původní téma spjaté s vysokým uměleckým stylem do méně důstojného „šatu“ – jazykovými a kompozičními prostředky ho vřadí do stylu nízkého. Rozpor mezi významy, které téma získalo novým jazykem a kompozicí, a dílem původním působí komicky.*“ (Lederbuchová, 2002, s. 331)

Moderní bajky se spíše než ke klasickým adaptacím, ze kterých žánrově vycházejí, začínají přibližovat k moderní pohádce. Díky některým shodným rysům dochází ke stírání žánrových rozdílů, zejména u prolínání jejich motivů a hlavních protagonistů. Objevuje se zde také více nadsázka (hyperbola), někdy až ve fantazijní podobě. Jde o umocnění významu zveličením, které zdůrazní humor a komičnost. Tímto se přibližují rovněž k aforismu. „*Aforismus (z řec. aforismos od aforidó = vybírám) – výstižné a zobecnující vyjádření soudu, úvahy velmi krátkým útvarem, kompozičně založeným většinou*

na kontrastu zvýrazňujícím autorův často humorný nebo satirický náhled.“ (Lederbuchová, 2002, s. 8) Tyto subjektivní výroky jsou mnohdy na rozhraní literatury a filozofie. Zprostředkovávají maximum myšlenek na minimální ploše, převážně nepřesahují ani souvětí, tudíž jsou snadno zapamatovatelné. (Mocná, 2004, s. 11)

1.3.2 Postavy

Největší rozdíly oproti klasické bajce shledáváme právě u hlavních postav. Autoři si jsou vědomi jejich důležitosti v dětském světě, více se na ně zaměřují a hledají neobvyklé přístupy pro jejich využití.

Především došlo k zásadní proměně sémantiky nově zobrazovaných protagonistů. Typičtí zvířecí hrdinové tradiční bajky (liška, vlk, lev) se objevují už jen výjimečně, neboť nově vystupují tvorové neobvyklí a ne příliš známí. Jde o živočichy exotické (žirafa, plameňák, brejlovec) či nepatrných rozměrů (jepice a další druhy hmyzu, žížala). Druhá pestrost je zde opravdu bohatá, nelze tedy stanovit nejčastěji obsazované zástupce. Výsledná eliminace opakování totožných hlavních aktérů je příznačná opět i pro moderní pohádku.

Odbourány byly dále stereotypy práce s dlouhodobě vytvářenou symbolikou. Předem zavedený ustálený význam jednotlivých zvířat již nenalezneme. Autoři si schválně vybírají tvory neobvyklé, aby měli širší možnosti originální práce s nimi. Symbolika se u nových aktérů ani neustálí, neboť se alegorické motivy neopakují. Vznikají spíše nové náměty na tradičním pozadí. (Pláničková, 2002, s. 105–106)

Originalitu každá postava získává svými jedinečnými vlastnostmi a prokreslenými individuálními rysy. Stejným obratem je rovněž výrazná psychologizace a náhled do jejich psychiky. Antropomorfizace je dokonána přiděleným vlastním jménem a zasazením do skutečných situací reálného světa. Více nově vystupují neživé objekty a rostliny, ve stejné míře jsou obsazováni lidé. (Pláničková, 2002, s. 101)

1.3.3 Autoři

1.3.3.1 Karel Čapek

Moderní bajku začínáme v české literatuře datovat od tvorby Karla Čapka (1890–1938). Tento spisovatel, dramatik, publicista a překladatel se znatelně zasloužil o rozvoj meziválečné kultury. Byl veřejným zastáncem demokratického režimu a zároveň nekompromisním odpůrcem fašismu a nacismu. Pracoval jako člen redakce Lidových

novin, do kterých od roku 1925 publikoval většinu svých textů. Pod jeho perem vznikalo mnoho různých, především kratších, žánrů – sloupky, fejetony, glosy, eseje, kritiky, apokryfy, bajky, podpovídky aj. Čapkova tvorba vychází z osobních zkušeností a často reflektuje zrovna prožívané období. Znatelné je jeho pragmatické a relativistické smýšlení. Stal se skutečným mistrem svého oboru, typická je pro něj bezprostřednost a otevřenost. Jeho aktualizovaná díla jsou velmi hodnotná i díky bohaté jazykové výstavbě a slovním hříčkám. Humorné, ironické i satiricky laděné texty vycházely v menších řadách – *Filemon čili o zahradnictví*, *Ezop zahradníkem*, *Bajky o válce občanské*, *Bajky z let budoucích* (forma antiutopické nadsázky).

Ve třicátých letech se v reakci na dobu zaměřuje více na bajku politickou. Nebál se přejít ani k tematice militaristické a nacionalistické demagogie, diktátorské arogance či ustupování zlu. Motivem jsou výjevy z lidského světa, ve kterém panuje netolerance, neshášenlivost, zloba a pochybná morálka lidí. Válečné konflikty jsou vykresleny za pomoci mravenčí symboliky. „*Mravenec: Já neválčím, to válčí mraveniště.*“ (s. 34) Ukazoval na nich nepřátelství a nemyslíci (zfanatizovaný) dav. Podobenství zde představuje ztrátou odpovědnosti jednotlivce za své činy a podrobením vůli diktátora. (Mocná, 2004, s. 36)

Jeho rukopisy a časopisecké výstřižky ze dvou oblastí novinářských útvarů hromadně uspořádal a k vydání připravil Miroslav Halík. Souborná kniha *Bajky a podpovídky* vyšla Čapkovi až posmrtně v roce 1946. S žánrem zde nakládá velmi volně, je patrné jeho osobité pojetí a snaha o co nejúspornější obsahový výraz redukcí děj bajky až na jediný výrok, tudíž má podobu aforismu. „*Jepice: Dějiny? To mně nic neříká!*“ (s. 38) Pro srozumitelnost je důležitá sémantická součinnost titulu. I na malém prostoru ale dokázal zachytit řadu alegorických obrazů. Parodickým hodnocením zvolené skutečnosti provokuje a zpochybňuje naučení. Morální poslání absurdní výpovědi potvrzuje humoristický a satirický účinek bajky.

Očividným znakem moderní bajky je zajisté výběr postav, ne zrovna reprezentativních. Zajímala ho stále sémantika, pracuje s typickými vlastnostmi zvířat či věcí, ale neztotožňuje je s vlastnostmi lidí, a naopak je osamostatňuje. Čapkovi učaroval svět hmyzu (jak známo již z jeho největší „bajky“ hry *Ze života hmyzu*) a objevují se i další tvorové nepatrných rozměrů. Vedle žížaly, mravence a včely nás tedy nepřekvapí ani mšice, ploštice, jepice nebo veš. Promluvy rovněž vycházejí z „úst“ rostlin, věcí a abstraktních pojmů. Můžeme si tedy přečíst výroky třeba papučí, továrního komínu, rezavého hřebíku, výkalu či dnešku. „*Dnešek: I já budu jednou slavná minulost.*“ (s. 36).

Velmi dobře si uvědomují vlastní jedinečnost a výjimečnost, která je patrná z jejich náhledů a komentářů na okolní svět ze subjektivního hlediska. Právě s tímto sebevědomím se nebojí vyřknout kritiku a odsoudit ostatní. (Pláničková, 2002, s. 91)

Co se týče práce s klasickými postavami, objevují se příležitostně také, ale bývají nahrazeny podobným druhem – ovce kozou, liška kunou. Konflikt opozičních postav vlka a lišky nenajdeme. Stírá totiž jejich sémantické rozdíly a popisuje oba jako agresory, mnohdy pomocí válečné alegorie v kontrastu s ovce symbolizujícími dav ustupujících lidí. Zapotřebí je znát evropský sociální a politický kontext tehdejší doby pro pochopení aktualizací. (Lederbuchová, 2001, s. 33)

Čapek vůbec nepoužívá explicitní naučení, skrytý jinotaj musí čtenář dešifrovat sám. Je nutné, aby byl morálně vyspělý, historicky poučený a obohacený určitými životními zkušenostmi.

Podpovídky jsou psány na hranici mezi žánry fejeton, úvaha a sloupek. Všechny totiž začínají skutečným zážitkem nebo pozorováním a vyústí v morální zevšeobecnění. Vychází obvykle z jednoho vtipného motivu, na který jsou vymyšleny pohotové obměny. Za postavou vypravěče je ukryta osoba autora, který opakuje své oblíbené náměty v různých variacích. (Čapek, 1946, s. 175–180)

1.3.3.2 Jiří Robert Pick

V poválečné české literatuře produkoval rovněž dramatik, textař, humorista a spisovatel židovského původu Jíří Robert Pick (1925–1983). V 70. letech patřil mezi zakázané autory, tudíž jeho práce musely být vydávány pod jménem některého z přátel. Byl aktivním tvůrcem v humoristickém časopise *Dikobraz*, dle jehož hesla „S úsměvem jde všechno líp“ se sám osobně řídil. Moderní bajky oživil vtipnými a satirickými verši v knize *Ptáci a jiné ryby* (1955). Uplatňuje na nich svůj cit pro dětskou fantazii a imaginaci. Můžeme zaznamenat jazykovou hravost, nečekaná přirovnání, vnímavý postřeh a sklon k nonsensu. Projevuje se zde rovněž vliv tehdejší doby, útočí na nedostatky našeho života, převážně na křivé lidské charaktery. (Šubrtová, 2012, s. 315)

1.3.3.3 Miloš Macourek

Vlastní originální cestou se do bajek pustila další velmi výrazná osobnost Miloš Macourek (1926–2002). Tento básník, prozaik, dramaturg a spolupracovník Divadla Na zábradlí je známý hlavně jako televizní i filmový scénárista a kolega ilustrátora Adolfa Borna. Díky jeho moderním pohádkám založeným na poetice nonsensu, parodii

a travestii se zařadil mezi přední české autory pro děti. Ze zájmu o zvířecí hrdiny vzešly dvě knihy bajkového typu – *Živočichopis* (1962) a *Láska a dělové koule: povídky a bajky* (1989).

Soubor bajek *Živočichopis* patří k autorovým raným prózám a obsahuje 33 vtipných kratičkých příběhů až anekdot ze světa zvířat plného pohádkové fantazie a humoru. Ukryl do nich kritické názory na současnou dobu i na člověka žijícího v ní, útočí na stereotypní, bezduchý a zmechanizovaný způsob existence. Odsuzuje neosobní vztahy mezi lidmi a negativní lidské vlastnosti. Absurditu běžného života ukazuje na kontrastech individuality a konformní společnosti, ideálů a reality a na mezigeneračních střetech. Původní záměr autora tedy nebyl knihu předkládat dětským recipientům, avšak její grafická úprava, zvířecí hrdinové i způsob jazykového zpracování zaujal nejednoho vášnivého čtenáře. Pro mladší žáky je tedy nutné připravit nejdříve vhodnou didaktickou interpretaci, jejímž prostřednictvím by se dobírali smyslu díla.

Texty jsou velmi zábavné, plné fantazie a asociativních představ. Jsou psány hovorovým stylem, slovní humor vychází ze spontánní dětské hry i mluvy, používá jazykové hříčky, polysémii i nadsázku. Vyniká zde především jeho originální smysl pro nesmysl neboli nonsens. Autor záměrně nedodržuje interpunkci, musíme číst řádky jedním dechem, protože je příběh jedno velké souvětí. (Šubrtová, 2012, s. 256)

Odprošťuje se od zavedené zvířecí symboliky, v každém příběhu vystupuje jiná originální postava, tudíž pro konvencionalizaci alegorických významů nevytváří ani prostor. Hlavní hrdinové jsou více či méně exotičtí tvorové (žirafa, plameňák, mravenečník, brejlovec, zebu, kolibřík, ...), chovají se úplně jako lidé, chodí do školy, do cukrárny, dívají se na televizi, nosí smoking, jezdí nakupovat. Díky této důsledné antropomorfizaci vznikají vtipné až neskutečné obrazy. O některých bajkách můžeme hovořit také jako o etiologických, neboť se snaží objasnit původ určitých jevů, v tomto případě spíše zvláštnosti některých živočichů. (Pláničková, 2002, 92–94)

Bajky se přibližují k moderní pohádce, se kterou mají mnoho společných rysů, například rys více psychologicky prohloubené postavy. Bizarní situace ze života ale stále skrývají překvapivé pointy, ze kterých vychází nenásilné didaktické ponaučení. To je vyjádřeno explicitně autorovým hodnocením (např. Ptakopysk: „...*co se dá dělat, každá legrace něco stojí.*“) nebo implicitně, kdy i mladší děti vlastní interpretací rozluští jemnou kritiku světa dospělých. Macourkovy mini příběhy plné hravosti a aktuálnosti dodnes přináší potěšení všem čtenářům bez rozdílu věku.

1.3.3.4 Josef Brukner

Oblibu ve výtvarném umění dokazuje dílo *Bajky* (1975) od překladatele, básníka a spisovatele Josefa Bruknera (*1932). Jde o krátké příběhy vyprávěné pro nejmenší čtenáře na náměty typických obrázků Josefa Lady. Většinu svých děl nemohl v 70. letech volně publikovat, tudíž vydával pod jménem Jana Vrány, což byl právě malířův zeť. V jeho tvorbě je obsažen nejen hravý humor a nonsens, ale i realistický pohled na skutečnost. Zaujetí každodennostmi prostého lidského života je znatelné i ve způsobu autorova vyjádření. Brukner psal básně pro děti i dospělé, recenze publikoval v novinách a časopisech *Květen*, *Plamen*, *Mateřídouška*, *Ohníček*, *Zlatý máj* a dalších. Podílel se také na tvorbě slabikářů a čítanek pro žáky prvního stupně. (Šubrtová, 2012, s. 75)

1.3.3.5 Miroslav Kapek

Nejen vedoucím oddělení kultury Ústředního výboru KSČ, ale také známým prozaikem byl Miroslav Kapek (1926–1997), vlastním jménem Miroslav Müller. Dle vzorů *La Fontaine*a se pokusil o dobovou politickou a moralizující aktualizaci bajky tradičního typu. Výsledkem byla veršovaná satirická série z 80. let – *Hříšná kopa* (1983), *Kopa plná trnů* (1984), *Třetí kopa bajek* (1985), *Čtvrtá kopa bajek* (1986), *Pátá kopa bajek* (1987). Na vydání těchto pěti souborů navazuje v roce 1989 ještě dílem *Bajky na míru*. V celkem šedesáti příbězích vystupují tradiční postavy jako lev, vlčák a lišák, ale i postavy netypické – ovád, skunk, zubr či tchoř. Pravděpodobná obliba v ptácích způsobila také obsazení téměř dvou desítek jejich druhů. Jelikož byly ale uplatňovány nahodile, nelze hovořit o záměrné symbolice. (Mocná, 2004, s. 36)

Kapek si uvědomoval, že prostřednictvím alegorických obrazů ze světa zvířat je možno se svobodně vyjadřovat k nejaktuálnějším lidským situacím. Některé bajky se například zaměřují na pracovní prostředí a jeho problémy, jiné zhodnocují stav tehdejší kultury a umění. Nechybí ani kritika určitých negativních rysů komunistického režimu. Hrdinové bývají popisováni jako nositelé a obhájci konkrétní ideologie, čímž evokují až schematické dílo, které ale nepůsobí zcela přesvědčivě i díky chybějící motivaci postav a psychologickému prokreslení. Zmíněný nevyhraněný přístup nám tedy nedovoluje, abychom jeho dílo zcela zařadili k moderní bajce, stojí totiž stále někde na pomezí mezi moderní a klasickou adaptací. (Pláničková, 2002, s. 94–97)

1.3.3.6 Emanuel Frynta

Emanuel Frynta (1923–1975) byl básník, překladatel a editor známý svými překlady básní Puškina, Lermontova aj. z ruštiny. Ocenit se musí jeho vypravěčský talent, laskavý humor a precizní znalost dětské logiky. Cyklus jedinečných humorných básní pro děti s názvem *Písničky bez muziky* (1988) vznikl již v první polovině 70. let, ale vychází až několik let po autorově smrti. Řadíme ho tedy k nejosobitějším souborům dětské poezie 80. let 20. století. Tyto nenásilně moralizující bajky se zvířecí tematikou psal původně pro svého syna Davida. Mají příbuznost s nonsensovým humorem anglického spisovatele Edwarda Leara. Znamení je zde práce s jazykem (mnohovýznamovost, synonymie, homonymie), nadsázkou i paradoxem. Využívá možnosti jazykové imaginace, pracuje s komikou, absurditou, vtipem a kalambúrem. Pohrává si s frazémy, které záměrně obrací vzhůru nohama a také vždy nedodržuje gramatická a výslovnostní pravidla. Všechny tyto slovní hříčky se objevují v osobitých charakteristikách postav lidí (strejda, profesor) a zvířat (ježek, hroch). Fryntovy lyrické verše nabádají k přemýšlení o světě kolem nás a lidech v něm. Texty nejsou nijak interpretačně náročné, ponaučení z nich vyplývá jasně, tudíž je dílo určeno pro čtenáře každého věku. Příjemný dojem z celé knihy uzavírá optimisticky laděná báseň *Život je pes*. (Šubrtová, 2012, s. 139)

1.3.3.7 Pavel Šrut

Současným úspěšným autorem pro děti je básník, prozaik, překladatel a hudební textař Pavel Šrut (*1940). V jeho dílech je velmi patrná originalita, vynalézavost a především zájem o nonsens dle vzorů moderní světové poezie. Do své velmi bohaté tvorby zařadil také odkaz na tradici tzv. ezopských bajek, které převyprávěl pro děti v knize *Ezopovy bajky* (1998). Za cíl si stanovil přiblížit mladým čtenářům tento žánr novým moderním způsobem, do kterého vložil svůj osobitý vypravěčský a umělecký styl. Soubor obsahuje téměř sto krátkých příběhů založených na alegorické parabolě. Tematika je velice pestrá, avšak hlavním motivem jsou situace z reálného života a různé jevy vyskytující se v lidské společnosti, na kterých ukazuje neetická jednání. Útočí především na sociální nešvary a na záporné stránky lidského charakteru (hrubost, závist, pýcha, lakota, lež, pomluva).

Bajky jsou vyprávěny prozaicky, prostě a úsporně s nesložitými výrazy. Šrutovi jde o dynamiku jazyka způsobenou užíváním více jednoduchých slovesných vět,

bez zbytečných básnických obrátů a rozvitých větných členů. Příležitostně si můžeme přečíst bajky končící apoziopézí, na niž se váže závěrečné ponaučení.

Zvířecí hrdinové, zastupující určitou lidskou vlastnost nebo typ jednání, jsou klasičtí (liška, vlk, ovce atd.) a mají ustálené charakterové rysy. Pracuje se tedy s tradiční symbolikou (vlk vyndává oslu třísku jen ze sobeckosti, aby si ji nezadřel v žaludku), vlastnosti si protagonisté zachovávají i v dalších bajkách, tudíž hovoříme o posunu ke konvencionalizování alegorických významů. Kromě živočichů v bajkách vystupují také lidé, většinou prostého původu (rytíř, dřevorubec, sedlák), kteří nemají předem určený lepší či horší charakter, ale ponaučení vyplyne z jejich chování v různých situacích. Vzhledové hledisko hraje roli u rostlin (jedle, jmelí, šípkový keř) a odkaz na řeckou mytologii zastupují postavy bohů (Hermes, Zeus, Afrodita). Tyto dokonalé bytosti sice nedisponují žádnými vzorovými vlastnostmi, zato drží v rukou lidské osudy. Na rozdíl od klasického pojetí však autor dodržuje reálné vztahy zvířecího světa (lev honí jelena, orel požívá hada ...), ukazuje pravdivější obrazy v jejich přirozeném prostředí i při obvyklých činnostech. Patrná je pouze lehká motivická obměna, například místo syra drží havran v zobáku maso (zajíce).

Chybí zde psychologizace postav i expozice do děje za pomoci nástinu podmínek a okolností. Pro zachování původní stručnosti a maximální výstižnosti se přechází rovnou k podstatě příběhu, odkud kompozice dále postupuje k více či méně nečekanému řešení a závěrečné pointě. Zobrazovaná situace končí obvykle optimisticky a nadějně, protože dobro a pravda vždy vítězí. Evidentní je snaha zapojit i lidová pravdivá rčení (např. Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá). Bajky mají klasický moralizující charakter, neboť končí explicitním ponaučením ve formě výstižné sentence psané kurzívou (epimythium). Autor cítí potřebu dětským čtenářům jinotaj shrnujícím hodnocením vysvětlit, aby bylo vše uvedeno na pravou míru a měli možnost se tak z chyb protagonistů poučit. Závěrem můžeme říci, že se Šrut drží základní myšlenky a smyslu bajek, tudíž zachovává poetiku a nemění její podstatu. (Urbanová, 2004, s. 218–224)

1.3.3.8 Jiří Žáček

Na tvorbu Karla Čapka navazuje překladatel a básník Jiří Žáček (*1945). Tento autor mnoha známých děl publikoval své texty nejvíce do časopisů pro děti i pro dospělé (Tvorba, Mateřídouška aj.). Typická je pro něj jazyková hravost, vymýšlení nesmyslných slovních spojení, experimenty s podobou a významy výrazů. Verše píše hovorové, dětem blízké. Nejvíce se objevuje kritika lidské lhostejnosti a stereotypů v životě. Žánr uchopil

po svém, snažil se spíše využívat jeho prvky zajímavějším způsobem, než aby šlo o jeho klasické zpracování. Pozorovat můžeme rovněž přiblížení k pohádce díky originálním postavám s komickými rysy, které nemají ustálený symbolický význam. (Šubrtová, 2012, s. 460)

Zvýšit zájem o novou knihu se mu zdárně podařilo nápadem uspořádat její titul do protikladného slovního spojení, z čehož vzešly *Bajky a nebajky pro malé i velké děti* (1994). Obsahují krátké veršované příběhy, ve kterých účinkují jak zvířata exotická (chřestýš, žirafa, opice, nosorožec, tygr), tak tuzemská (kráva, slepice, ježek). Na základě jejich vystupování v různých komických situacích upozorňuje na lidské nedostatky, nepracuje ale s nimi ve smyslu tradiční alegorie. Témata bývají optimistická a odlehčená, hlavní funkcí je tedy pobavení čtenáře. Co největší zábavnost zaručuje pomocí vtipu a hrou s jazykem i se slovy (Vepři ve při). Na závěr nechybí explicitní vyslovení nějakého obecně platného pravidla (Mlsná kráva), setkáme se ale rovněž s ponaučením implicitním, nad jehož významem se musí čtenář zamyslet sám. (Pláničková, 2002, s. 97–98)

O pár let později přichází s dalším velmi vtipným dílem *Bajky* s podtitulem *Bajky, skorobajky a vzdorobajky* (2000). Návaznost na tvorbu Karla Čapka je zřejmá zejména v práci s aforismy. Humorně pointované prozaické bajky prokládá kapitolkami s názvem *Minibajky*, kde se právě tyto subjektivní promluvy hrdinů objevují. Velkou podobnost sledujeme i ve výběru postav. Jsou jimi zvířata místní i exotická (potkan, křeček, kozel, myš, nosorožec, slon) a neobvyklé předměty (kravinec, bagančata, virus, policejní obušek).

„*Láhev rumu: Panečku, já dokážu člověka vypít až do dna!*“ (s. 12)

„*Papoušek: To víte – opakování matka moudrosti!*“ (s. 75)

Píše hovorovým jazykem (pumpnout o stovku), objevují se ale i vulgarismy (svině). Pracuje s kontrasty kladných a záporných vlastností, rozdílných atributů (silný a slabý, mladý a starý) nebo s rozporem ideálu a reality. Objevuje se také parodie na klasické bajky (O vráně, lišce a síru). Texty jsou určeny spíše starším čtenářům, neboť se v nich vykytují výrazy ze života dospělých (veřejné domy, bary, alimenty,...), kterým ještě menší děti nemusí rozumět. Také na pochopení vylíčených situací i překvapivých rozuzlení je mnohdy zapotřebí již jistá životní a čtenářská zkušenost.

Závěrečné ponaučení bývá vyjádřeno explicitně formou veršovaných výroků, často také prostřednictvím řečnických otázek: „*K otázce je chvíle vhodná – kdo z nás dvou je vlastně škodná?*“ (O psu a vlkovi, s. 9) Pointa nebývá vždy v souladu s moralizováním: „*Komu jsi ublížil, ať táhne pryč, nebo ho radši rozdupej a znič!*“ (O frustrovaném

nosorožci, s. 20). Nebo si každý může vybrat svoji pravdu z předložených naučení pro pesimisty i pro optimisty.

Z dalších Žáčkových publikací můžeme jmenovat dále *Máme rádi zvířata* (1987) – rozpustilé verše o zvířátkách doprovázené ilustracemi Josefa Lady, *Nesedejte na ježka* s podtitulem *Básničky, pohádky, bajky* (2003) či *Na svatýho Dyndy* (2005).

1.3.3.9 Daniela Fischerová

Daniela Fischerová (*1948) je současná prozaička, dramatička, filmová a televizní scénáristka. Pro děti tvoří od poloviny 70. let, kdy napsala několik různorodých pohádek a básnických textů pro leporela. Má blízko k inteligentnímu humoru Emanuela Frynty a není ji cizí ani nonsensová poetika. Její tvorba je inspirována východní filozofií a náboženstvím, ne však žádným konkrétním. Mnoho námětů čerpala z již vzniklých starodávných příběhů, které pouze upravila a převyprávěla, ale nebála se do kontextu zasadit i nápady nové a zcela vlastní. Také proto nám mohou být některé motivy povědomé z jiných vyprávění.

Soubor *Duhová jiskra* (1998) obsahuje mnoho krátkých příběhů, které jsou na pomezí pohádky a bajky, ale obsahují i duchovní anekdoty či moralitky. Evokují v nás pocit duchovna a mystična, které dále vybízí k meditaci a k hlubšímu zamýšlení nad smyslem života. Sama autorka v předmluvě říká: „*Jsou tu příběhy mluvící k dětem i příběhy mluvící k dospělým. Nemají žádnou jednotnou víru ani filosofii. Některé přitakávají právě těm hodnotám, z kterých si jiné z nich dělají spíše legraci. Jsou pesimistické i optimistické, vážné i nevážné, některé rázně trvají na svém a druhé přiznávají relativitu všech pravd.*“ (Fischerová, 1998, s. 5)

Objevují se motivy jako například víra v boha, ovládnutí sebe sama, životní cesta, láska k dítěti, síla amuletu, smrt, žal. Na hloupost se vždy doplácí a špatné chování se trestá (ziskuchtivost, chamtivost). Naopak je vyzdvihováno sebeobětování pro záchranu života a oceňuje se pokora, vyrovnanost a zdravý rozum projevující se v zodpovídání důmyslných hádanek. Píše laskavým humorným stylem, jazyk působí klidně, ukazuje výrazný kontrast dobra a zla mající za následek větší etickou přehlednost. Setkat se můžeme rovněž s prvky ironie (O moc hodném strážci majáku).

Fischerová neklade důraz na propracovanost dějové složky, bez expozice přechází rovnou k zápletce. Příběhy se odehrávají v neurčitém časoprostoru, spíše v dávných dobách i místech – chatrč, klášter, les, ostrov, poušť, Čína a Indie. Obsazeny jsou velmi

zajímavé postavy cizokrajných jmen, většinou lidské – mudrc, vědma, mnich, opat, kupec, císař, král, princ, učedník, mistr, jogín, poustevník či rolník, ale i všemocní bohové.

Na závěr je předloženo laskavé ponaučení v podobě mravních sentencí. Jde spíše o poselství pro pozorné čtenáře nežli o násilné moralizování. Interpretace je však mnohdy náročnější, každý musí na skrytý význam přijít sám a bude ho rozdílně vnímat v různém věku za různých životních situací.

Příběhy mají pestré motivy odkazující ale veskrze na stejnou věc – náš osud je neměnný, záleží pouze na tom, jaký přístup k němu zvolíme. To, že jsme na tom všichni lidé z různých kultur i zemí světa vlastně stejně, je pointou celé sbírky. Poslední kapitola nese totožný název jako kniha – Duhová jiskra. Její hlavní poselství říká, že jiskru štěstí má v sobě každý z nás a jde jen o to v ni věřit a objevit ji.

Na tyto příběhy je volně navázáno v souboru *Jiskra ve sněhu* (1999), který je laděn ve stejném duchu. (Šubrtová, 2012, s. 127)

1.3.3.10 Viktor Fischl

Zamýšlením se nad filozofickými otázkami se proslavil prozaik, básník, překladatel a novinář Viktor Fischl (1912–2006). V meziválečné době spolupracoval s Janem Masarykem a exilovou vládou ve Velké Británii, kam roku 1939 emigroval. Často a rád však pobýval v Izraeli a v roce 1949 tam dokonce odešel natrvalo. Dlouhá léta působil jako diplomat zastupující Izrael v sedmi zemích Evropy a Asie. Ve světě je více známý pod hebrejským jménem Avigdor Dagan.

Psal především poezii, povídky a romány založené na brilantním vypravěčství. Produkoval stále ve svém rodném jazyce, kladl důraz na humanismus, mířil ke smíření a odpuštění. Základní ideou jeho tvorby je etično, v textech je ukrytý morálně-apelativní aspekt. Jeho díla vycházejí ze zkušeností, jsou dějově atraktivní a jazykově i literárně vytříbená. (Šubrtová, 2012, s. 129)

Na starou tradici alegorického vyprávění navazuje ve svém díle *Skorobajky* (1999). Tento soubor obsahuje tři povídky ve formě bajek, jejichž tématem je hledání obecných životních pravd. Pomocí filozofického podobenství s antropomorfizovanými zvířaty (pes, kocour, had) se autor zamýšlí nad některými otázkami lidské existence. V první bajce vystupuje pes, který vypráví o životě a osudu svého pána bankéře, jde o alegorii na vztah lidských pánů k Bohu, jakožto k jejich pánu jedinému. Druhý příběh je podobenstvím k životu Džingischána založeným na principu deníku kocoura, dobyvatele a milovníka.

V poslední bajce přemítá postava hada nad tím, proč také jeho Bůh nevyhnal z ráje po tom všem, co způsobil.²

1.3.3.11 Jiří Dvořák

Jiří Dvořák (*1970) je nadaný básník, prozaik, ilustrátor, překladatel a časopisecký redaktor. V jeho bajkách, příbězích a pohádkách je evidentní fascinace přírodou, jelikož citlivě dokáže vnímat krásy světa kolem nás a jeho barvy. Zálibu v botanice uplatnil také v autorském díle pro milovníky květeny i slovních hříček *Rostlinopis* (2012). Tato zábavná příručka o biologii pro zvědavé děti je bezesporu inspirována *Živočichopisem* Miloše Macourka. (Šubrtová, 2012, s. 116)

Již v několika vydáních se však objevuje jeho úspěšný soubor příběhů *Slepice a televize: bajky - nebajky* (2003). Obsahuje 31 bajek psaných v próze, jen poslední je veršovaná. Na knize nás v první řadě zaujme její grafická úprava. Za lákavý vzhled vděčíme Juraji Horváthovi, který knihu doplnil originálními anekdotickými ilustracemi v podobě linorytů. Také způsob zpracování obsahu je volen netradičně formou obrázků, nad kterými je vždy umístěn název kapitoly a číslo strany. Takováto dvojstránka je na začátku a poté ještě v polovině knihy. Autorem anotace na zadní straně desek je Pavel Šrut.

Opět se nejedná o klasické bajky, ale o jejich výborně zpracovanou aktualizaci. V tomto humorně laděném díle se objevuje také ironie a parodie na pohádku (O zlaté mouše). Krátké vypointované příběhy jsou psány beletrizačními postupy moderní literatury – prolíná se pásmo vypravěče a postav vedoucích spolu vtipné dialogy. Příběhy jsou psány s nadhledem, něhou a citem pro děti i neděti, které jsou hravým způsobem seznamovány se světem. Hlavními protagonisty jsou zvířata domácí i exotická (chrobák, slepice, tygr orangutan), rostliny (kaktus, švestka) i věci (meluzína, stín). Vtipně jsou vysvětleny i různé jevy (Žárovka) a původ vzniku věcí, nad kterými bychom se nikdy ani nezamysleli (Vlčí máky).

Autor píše hovorovou mluvou (sklapni, nasupeně, zevlouni), před některými výrazy se vtipně brání opisem: „... *dala mu žihadlo tam, kde nohy přecházejí v záda.*“ nebo „... *tam, kde začíná ocas.*“ (Lev a tygr, s. 11) Velmi popisným jazykem za pomoci metafor a přirovnání probouzí ve čtenáři představivost. Ocenit se musí především vydařená snaha o působení na všechny naše smysly – zrakové, sluchové, hmatové, čichové i chuťové

² Skorobajky. In Databáze knih [online]. [cit. 16. 3. 2015]
Dostupné z: <http://www.databazeknih.cz/knihy/skorobajky-134658>.

dojmy. Hodně si pohrává se slovy, užívá pestré výrazové prostředky, na kterých ukazuje bohatství češtiny. Objevují se dvojsmysly i vynalézavé „nadávky“ (morkochroust). V bajce Sršeň je užita výrazná hlásková aliterace (slova ve větě začínají na stejnou hlásku) a jazyková hra pro efekt bzučení: „zzzase zevluješ“. V závislosti na zvířecím světě se můžeme setkat také s mnohými termíny z biologie, které ale díky skvěle pochopitelnému kontextu nepůsobí nepřírozně.

Autor chce tradičně poukázat na lidské nedostatky a chyby, proto uvádí hrdiny do rozporuplných situací, ve kterých má jedna strana vždy na vrch, a tak zvítězí. Závěr vyúsťuje ve vtipnou pointu, jež bývá i lehce šokující. Poučení je vysloveno implicitně, tudíž musí čtenář vykázat vlastní interpretační aktivitu. Ale jak už to u moderních bajek bývá, primárním cílem zde není čtenáře vychovávat, ale především pobavit. (Vavrušková, 2011)³

1.3.3.12 Markéta Baňková

Markéta Baňková (*1969) je začínající autorka, která si hned svojí první knihou podmanila bajkařský svět dětí i dospělých. Do povědomí veřejnosti se dostala jako průkopnice oboru net art (internetové projekty), zabývá se filmem a grafikou a zajímá se rovněž o moderní technologie i přírodní vědy.

Její prvotina *Straka v říši Entropie* (2010) s podtitulem *Fyzikální bajky ze života* je zábavné dílo, ve kterém se beletristickým způsobem snaží o popularizaci obávané fyziky. Soubor tvoří devět delších příběhů a název získal podle jednoho z nich. Přehledně je zpracovaný obsah, ve kterém si přečteme název kapitoly, v závorce pak téma z fyziky, o kterém bude řeč, a nakonec receptivně zaměřený dodatek, jestli je bajka pro děti, pro mládež či pro dospělé. V závěru každé kapitoly se nachází tabulka s poněkud vědecktějším vysvětlením fyzikálního jevu od teoretického fyzika Luboše Motla.

Humornou formou objasňuje klasické fyzikální zákony, které pochopí i malé děti, starší čtenáři se zase dozvědí něco o moderní fyzice pro dospělé. Dovoluje nám nahlédnout do tajů termodynamiky, elektrostatiky, gravitace i kvantové mechaniky, názorně vysvětluje Archimedův zákon a zajisté každého rozesměje pokusy s ebonitovou tyčí. I ten, kdo o tuto vědu nemá zájem, se rád pobaví nad příběhy ze života zvířat, které v nich kromě potřebných informací nacházejí rovněž svojí životní filozofii.

³ Slepice a televize. In Ladění [online]. [cit. 16. 3. 2015]
Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/29571/dvorak-jiri-slepice-a-televize-in-ladeni>.

Texty protkané vtipnými dialogy někdy vypráví sám hlavní hrdina (Jistota v životě myši), jindy jsou předloženy formou dopisů (Poradna slípků Jarmily). Některá témata jsou opravdu ze života dospělých (nevěra, automaty). Zvířecí postavy existují většinou ve svém přirozeném prostředí (les, poušť, hnízdo), ale díky antropomorfizaci mohou navštěvovat salon krásy nebo jezdit taxíkem. Vystupují zde například opice, hroch, pes, myš, gepard, králík a také slepice, která je ve více příbězích zobrazována jako vzdělaný odborník, jelikož na univerzitě studovala právě fyziku. Píše napínavým stylem vyvolávajícím ve čtenářích zvědavost. Používá jednoduché srozumitelné věty, pracuje též s dvojsmysly („máš opravdu náboj“ či „hryzat myšlenky“) a vymýšlí nová slova (veverunifikace).

Zvířata v příbězích dešifrují záhady existence a fungování světa. Z běžných životních situací vždy vyplyne nějaká nejasnost, kterou se snaží rozluštit a různými pokusy přijít na dané fyzikální zákony. Objasněním jevů si hrdina intuitivně uvědomí také vlastní životní situaci a ponaučí se z chyb svých nebo druhých. Vzniká tak mnohdy šokující pointa. Skryté poselství si musí ale interpretovat každý sám, neboť je vyjádřeno implicitně.

A co je to vlastně ta entropie? Dle slepice jde o termodynamickou veličinu, která představuje míru neuspořádanosti systému. Víme, že entropie uzavřeného systému různě teplých těles neklesá a... jak to bylo dál, se dozví ten, kdo si konkrétní vědecké zdůvodnění v této velmi zajímavé knize přečte. Třeba tím získá odpověď na otázku, proč je pořádek proti zákonům přírody a proč se uklízení vlastně nevyplácí. (Baňková, 2010, s. 72)

2 Interpretační část

2.1 Odborná interpretace

V této části provedu rozbor vybraných českých bajek. Mým cílem bude zachytit změnu jejich poetiky v průběhu literárního vývoje. S interpretací začnu u bajky klasické, neboť je nutné, aby s ní byl žák seznámen nejdříve, a až po získání určitých čtenářských zkušeností přešel k pojetí modernímu. U prvních dvou děl budu pracovat metodou komparace, jelikož se jedná o stejnou látku prozaicky zachycenou, ovšem pokaždé v jiném tvůrčím pojetí. Zbývajících sedm titulů budu interpretovat po stránce obsahové, jazykové či textové výstavby. Bajky jsou vybrány se zřetelem tematické vhodnosti pro děti.

2.1.1 Lev, vlk a liška

Lev, liška a vlk jsou hlavními hrdiny klasické bajky ezopovského typu, se kterou pracuje řada známých autorů. Jedním z nich je Václav Rodomil Kramerius ve stejnojmenné bajce ze souboru *Obnovený Ezop aneb Nové Ezopovy bájky*. Komparace bude realizována s příběhem z knihy *Ezopovy bajky* od Pavla Šruta, jenž v titulu provedl úpravu pořadí protagonistů – *Lev, vlk a liška*. Obě adaptace patří mezi kratší epické prozaické útvary, odpovídají stejnému rozsahu, působí výstižně, v expozici čtenář není rušen nepodstatnými skutečnostmi, obsahují pouze jednu zápletku a jasně vyplývající ponaučení. Rovněž oba autoři píšou pro děti, jedná se tedy o tvorbu intencionální, ale i tak můžeme v jejich pojetí shledávat rozdíly. U Krameria je totiž zastoupen ještě první dětský aspekt, to se zjevnou snahou žáky v první řadě vychovávat a nabádat k poslušnosti, čili je zde zřejmý silný mravní apel. Pavel Šrut sice také dbá na moralizující charakter svých příběhů, ale moderně je aktualizuje a prezentuje odlehčenější formou.

Shodným znakem obou bajek je sémantika postav. Obvykle v příbězích vystupují pouze dva hlavní protagonisté, zde se setkáváme se třemi a zrovna s těmi neobsazovanějšími a nejznámějšími. Pracuje se s jejich obecně platnou symbolikou, tudíž vystupují ve svých tradičních alegoriích. Vlastnosti jako moudrost, síla či panovačnost náleží majestátnímu lvovi coby důstojnému a mocnému vládci zvířat. V závislosti na dané situaci se může ke svému okolí zachovat velkoryse nebo naopak, v našem případě nelítostně. Do konfrontace se dostávají dvě negativní postavy agresorů – lišky a vlka. Lstivou a inteligentní záškodnici se v jejím vlastním útočišti snaží porazit zákeřný sok, který hraje jejími kartami. Bohužel se však stane obětí vlastních nástrah a prohrává.

Drobné motivické obměny můžeme zpozorovat v zápletce. Oba autoři nechali onemocnět lva, kterého ostatní zvířata z věrnosti navštěvují. Vlk si všiml, že jako jediná nedorazila liška, a snaží se danou situaci využít ve svůj prospěch tím, že ji před králem pošpiní. U Krameria falešník zdůvodnil liščinu absencí její hrdosti a pýchou, ve Šrutově adaptaci živě tvrdí, že si liška vesele pobíhá po lese a těší se na nového krále. Liška tyto pomluvy ale zaslechla a vymyslela na lháře lest. V prvním příběhu svůj pozdní příchod omluvila tím, že dnem i nocí přemýšlela nad královým uzdravením, ve druhé variantě prý hledala léčivé byliny po celém kraji. V obou případech však lvu poradila, jak by se mohl uzdravit – zabalit se do vlčí kůže. Lev jí uvěřil a vlk o svůj kožich skutečně přišel. Šrut doplňuje text ještě informací o častých potyčkách dvou šelem kvůli kořisti a vlkovo vtírání do přízně panovníka zdůrazňuje větou „*Já sám jsem u tebe už podruhé.*“ (s. 26)

Největší rozdíly shledáváme ve vyjadřovacím stylu autorů. Krameriusův jazyk na dnešní čtenáře nebude působit zcela přirozeně, neboť 200 let stará norma větné stavby té dnešní již zkrátka neodpovídá. V jeho textu se objevují archaismy (pročež, zlojačinnost), přechodníky (uživ, zaslechši), neosobní tvary sloves (praveno, pomoženo) a infinitivy s koncovkou -ti (uškoditi, přičítati). Archaismy nalezneme rovněž u Šrutovy adaptace (ochořel, půtky). Ten stejně jako Kramerius využívá v promluvách postav přímou řeč, ale více ji dialogizuje. Dětem je tedy zajisté bližší srozumitelná forma a dynamický styl psaní Pavla Šruta.

Oba dva autoři zachovávají podstatu bajky a zakončují ji explicitním ponaučením. Kramerius své příběhy obvykle uzavírá dodatkem pod textem s názvem Naučení nebo Vyznamenání. Zrovna u této bajky však mravní sentence vychází přímo z úst vlka, pro odlišení předchozích promluv je označena kurzívou: „*...zlojačinnost a pomluva samému pomluvači škodná bývá.*“ (s. 199) Šrut užívá tradiční podoby krátkého veršovaného výroku za textem (epimythia): „*A poučení? Je tak snadné! Jeden strojí úklady druhému a sám do pasti spadne.*“ (s. 26) Ani v jednom případě se tedy vůbec neodsuzuje pomstychtivé chování lišky, která svoji promyšlenou manipulaci skryla za mazaná slova. Obě dvě pointy můžeme zobecnit příslovím „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá“.

2.1.2 Vlk a pes

Mezi další klasické adaptace patří dílo *Vlk a pes* od Jiřího Koláře ze sbírky *Ezop: Bajky*. V příběhu vystupují dvě hlavní zvířecí postavy druhově si blízké (obě psovité šelmy), které se náhodně potkají v lese a začnou spolu vést přátelský rozhovor. Vlka zaujme kyprá silueta psa a vyzvídá, čím to je zapříčiněno. Pes vysvětluje svoji úlohu

hlídače na jednom panství, kde mu za odměnu poskytují dostatek potravy a střechu nad hlavou. Tulák vlk se chce jít do domu podívat, cestou si však všimne kamarádova odřené krku. Pes mu vysvětlí, že přes den musí být bohužel přivázan na řetězu. To vlka naprosto odradí, rozhodne se psa dále nedoprovázet a vrátí se zpátky do svého přirozeného prostředí.

Specifičnost tohoto díla spočívá v tom, že se jedná o jedinou bajku, v níž je postava vlka aktualizována o nové významy. Již nevystupuje coby agresor s nižší inteligencí, ale jako protagonista hrdý a svobodomyšlný, jemuž cítíme potřebu fandit a obdivovat jeho nezdolnost se nepodvolit. U psa zůstává tradiční symbolika s pozitivními vlastnostmi věrnosti, spolehlivosti, oddanosti pánovi a rovněž s významem domestikace oproti vlkovi, který si zachoval svoji divokost a nezkrotnost. Podle přírodního kontextu je zde znázorněn vlkův temperament i soužití psa s člověkem. Ti dva hlavně již nevystupují jako nepřátelé, nýbrž jako staří známí, kteří se tak oslovují, a dokonce spolu kráčí v objetí.

Text je psán volným veršem bez využití konkrétního rýmového schématu. Po úvodní větě se přechází k dialogům, u kterých chybí grafické vyznačení uvozovkami, čili hovoříme o použití nevlastní přímé řeči. Pro tuto bajku je typický hovorový jazyk (zburcovat, nacpat se), vyskytují se rovněž expresiva (hafan, chlape), oslovení (bratře), přirovnání (užívám si jako na faře, létat po domě jako pták), nadsázka (moře vody) či idiom (poslat bídu k čertu).

Pointou příběhu je, že se pes vzdává vlastní svobody ve prospěch pohodlného života se zajištěnou plnou mísou jídla a teplým místem na spaní. Vlk raději obětuje pocit sytosti, než aby ztratil svoji volnost. Zastupuje tím tedy myšlenku rebelie, sociální revolty a nepoddajnosti, připoutání psa k řetězu symbolizuje naopak útlak, potlačení lidských individualit a nemožnost se přirozeně projevat. Ponaučení z bajky vyplývá explicitně, pod textem se nachází epimythium: „*V čem kdo vyrostl, tomu přivykl. Bez rozumné svobody život nevoní.*“ (s. 113) Skrytou alegorií k lidskému životu jsou zde rozdílné postoje a žebříček hodnot. Každý z nás je zvyklý na jiný způsob žití, někdo si svůj úděl vybral dobrovolně, jiný ne, ale hlavní idea zůstává stejná – určitá míra svobody je důležitá pro každou bytost na světě a máme na ni všichni bez rozdílu právo.

2.1.3 Mlsná kráva

Mlsná kráva je jednou z mnoha krátkých veršovaných bajek Jiřího Žáčka z knihy *Bajky a nebajky pro malé i velké děti*. Rozsahem, velikostí písma i obsahem je určena

mladším žákům. Jakožto moderní bajka je založena především na komice a slouží k pobavení čtenářů.

Hlavní hrdinkou je hladová kráva, která se ve spíži přejedla, a udělalo se jí z toho nevolno. Zvířecí protagonistka sice nepatří mezi postavy klasické bajky, ale svým originálním pojetím a domácím původem je více než dětem blízká.

Báseň se skládá ze dvou slok, ve kterých autor užívá sdružený rým se schématem aa, bb, cc. Dále je pro verše typický jazykový humor a slovní hříčky, objevují se i citoslovce (škyt). Sousedství „stav beztíže“ můžeme vnímat jako metonymii k pocitu blaha. Každého jistě pobaví známý reklamní slogan „ZDRAVÍ, SÍLU NAJDEŠ V SÝRU“, který krávu namotivoval k nadměrné konzumaci právě tohoto mléčného výrobku.

Ponaučení je v tomto případě vyjádřeno výjimečně explicitně formou přímé řeči vycházející z úst doktora: „*Milá krávo, přejídat se není zdrávo. Ten, kdo žere takhle moc, zakládá si na nemoc!*“ (s. 20) Děti se tedy dozví, že není dobré se přejídat, jinak by mohly přijít i nemilé zdravotní komplikace. Prostě a jednoduše bychom se měli řídit obecně platným pravidlem „Všeho s mírou!“ nebo příslovím „Jez do polosyta, pij do polopita.“

2.1.4 O jezevci, který měl vždycky pravdu

Ze souboru *Bajky, skorobajky a vzdorobajky*, rovněž od Jiřího Žáčka, pochází prozaické dílo *O jezevci, který měl vždycky pravdu*. Tato kniha je sice určena spíše dospělým čtenářům, avšak některé bajky jsou vhodné a snadno pochopitelné i pro mladší děti.

Příběh se odehrává v reálném prostředí lesa, jehož obyvatelem je i náš hlavní hrdina. Tamní ekosystém bohužel zasáhly nepříjemné události – řeka vyplavila ptačí hnízda, dlouhá tuhá zima zapříčinila hladovění křečků a syslů apod. Jezevec na ně vždy dopředu upozorňoval, a když se tak opravdu stalo, postiženým zvířatům připomínal své předpovědi větami typu „Jako bych to neříkal.“ Jenže o takového znalce nikdo nestál, a tak se jezevec odstěhoval pryč, a od té doby si dával pozor, aby už nikdy nechytračil.

Dílo je psáno jednoduchým a srozumitelným jazykem, promluvy postav jsou vyjádřeny pomocí přímé řeči. V textu nalezneme rovněž idiom (lézt na nervy) a prvek ironie (poklepat uznale po rameni).

Náš hrdina zde byl poučen explicitně – „...*kdo má vždycky pravdu, toho nikdo nemá rád.*“ (s. 71) Na negativní vlastnosti se přirozeně doplácí, avšak v tomto případě na nás jezevcův odchod z lesa může působit jako poměrně přísný trest. Vždyť to nemyslel zle, chtěl pouze uspokojit svoji potřebu uznání a pochvaly, na kterou však čekal marně.

Jezevec totiž představuje typ lidí, kteří se dožadují docenění a lpí na tom, že mají pravdu. Ve skutečnosti jim ani nejde o to, aby zabránili nějakému neštěstí či aby měla jejich predikce užitek pro ostatní, ale o zviditelnění především sebe samé a aby se ukázalo, že na jejich slova skutečně došlo. Nečestné jednání se objevuje určitě i u ostatních zvířat v lese, jež ho pomlouvala za jeho zády, místo toho, aby mu svým varováním dala možnost se včas polepšit. Vyslovené ponaučení je však pro děti i tak důležité, neboť takové „chytračení“ se projevuje už u těch nejmenších z nich. Je to totiž jedna z mála špatných vlastností, které mohou snadno odkoukat u rodičů. Jedná se tedy o kritiku světa dospělých, jejich věčného poučování a snahy mít za každou cenu pravdu. Tato bajka nás má nabádat k respektování ostatních bytostí a k myšlence raději přidat ruku k dílu a pomoci ostatním než mít jen uštěpačné poznámky.

2.1.5 Tři splněná přání

Filozofické motivy jsou zachyceny v bajce *Tři splněná přání* ze sbírky *Duhová jiskra* od autorky Daniely Fischerové. Jde o kratší prozaický útvar na pomezí pohádky a bajky. Již v samotném titulu se pracuje s numerickým principem, tudíž zde nacházíme první pohádkový prvek. Do příběhu jsme uvedeni klasickou pohádkovou větou „Byla jedna...“ a během vyprávění se setkáváme s kouzly i magickými okamžiky. Hlavními hrdiny nejsou postavy zvířecí, nýbrž postavy lidské, avšak způsob, jakým je téma zobrazené, a ponaučení, jež z příběhu vyplývá, vykazují shodné rysy právě s bajkou.

Příběh vypráví o hadrářce, která je nositelkou typicky špatných vlastností – škodolibosti, nepřejčnosti, radosti z cizího neštěstí. Na straně druhé stojí její susedka, o které toho však moc nevíme. Jedinou informací je, že má pracovitěho syna na rozdíl od susedčina líného potomka. Expozice vykazuje charakter bajky, je stručná a strohá, neobjasňuje tedy otázky, proč se ženy nemají rády, neboť pro pochopení příběhu nejsou důležité. Můžeme se pouze domnívat, zda měly v minulosti nějaké konflikty nebo zda tu zatrpklou mohla potkat nějaká tíživá situace, kvůli které se jí charakter tak negativně změnil. Žena úmyslně využívá moci tajemného bůžka, aby své susedce co nejvíce ublížila, avšak činy se vždy jakoby náhodou obrátily i proti ní. Příběh nakonec dopadne šťastně či smířlivě, ale samotný závěr zůstává otevřený. Už se totiž dále nedozvídáme, zda se hadrářka ze svých činů opravdu poučila, či zda se z žen třeba nestaly dokonce přítelkyně.

Autorka vyniká milým způsobem vyjadřování a bohatou slovní zásobou. Píše spisovným jazykem, v textu se objevují rovněž idiomy (susedčina radost jí pila krev, byla

divá vzteky). Některé promluvy se ve vztahu k obsahu stávají kouzelnými formullemi, které se ve stejných syžetových situacích opakují: „Bůžku, bůžku!“, „A ona honem utíkala zpět. A vskutku!“ Také po každém vyslovení přání přijde popis různého způsobu mrknutí kamenného oka a pohybu větru, například „*Kamenné oko tiše mrklo, vítr zašuměl jak vlna...*“ (s. 64)

V příběhu se rozvíjí atmosféra mystična a duchovna. Tajuplně na nás působí samotné prostředí hlubokého lesa s opuštěným chrámkem či tmavá jeskyně. Mramorová soška bůžka zde představuje magický předmět, který plní lidská přání. Poučení sice není vysloveno přímo, ale zajisté ho každý v příběhu objeví. Vyjádřit se dá řadou výstižných sentencí: Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Čím kdo zachází, tím také schází. Boží mlýny melou pomalu, ale jistě. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Dej pozor na to, co si přeješ, mohlo by se to vyplnit. A děti by si měly z příběhu odnést hlavně tu myšlenku, že nemají činit druhému to, co by nechtěly, aby druzí činili jim.

2.1.6 Pulec

Pulec je jednou z řady oblíbených moderních bajek od autora Jiřího Dvořáka publikovaných v souboru *Slepice a televize: bajky - nebajky*. Od klasické bajky ezopovského typu se opět liší převahou vtipu a komiky nad vyplývajícím ponaučením. V příběhu se pracuje s velmi zajímavým tématem dnešní doby, a tím je rozdílný pohled mladé a staré generace na život. Zobrazované situace jsou paralelou ke skutečnému životu i k lidským charakterům. Hlavním protagonistou je malý pulec, který je postrachem celé kaluže a dělá ostatním samé naschvály. Jednou se před zástupem rozzlobených spoluobčanů schoval pod kámen, u kterého všichni netrpělivě čekali, až mladík vyleze ven, aby mu mohli vyčinit. Překvapením bylo, že po chvíli vyplavala pouze žába, která slušně pozdravila a zmizela zase pryč. Nikdo z nich se totiž nedovtípil, že je právě obelstil zlobivý pulec, který se v úkrytu přerodil v ropuchu zelenou.

Nacházíme zde další znak moderní bajky, kterým je obsazení netradičních tvorů bez ustálených symbolických významů. Nebyla však vybrána zvířata exotická, nýbrž zástupci vodní říše nepatrných rozměrů. Čtenář je tak zábavným způsobem seznámen například s chrostíky, znakoplavkou, vírníkem či potápníkem a také s vývojovými stádii v životě žáby.

Dílo je psáno humorným stylem, autor si hraje se slovy a snaží se o obrazný jazyk působící na představivost čtenáře (šedivý kámen porostlý bochníčkem řas). Smysl pro jazykový vtip dokazuje rovněž cedulka na hřbetě znakoplavky „jsem celá naruby“.

Objevuje se zde přirovnání (rozvzteklý jako lev) i dvojsmysl (To byla poslední kapka!). Mačkání zvonků odkazuje na paralelu s naším světem, ve kterém malé děti z legrace a pro adrenalinový zážitek mačkají na zvonky od panelákových bytů. Komičnost vzniká i z absurdních situací, například když se drobný potápník snažil marně převrátit kámen na dně kaluže. Vyniká zde kontrast mládí a stáří – pulec zastupuje dětskou rozvernost, hravost a vynalézavost, zatímco ostatní členové vodního světa ukazují častou zahořklost dospělých a jejich ztrátu smyslu pro humor.

Příběh ústí v překvapivou pointu, kterou vnímavý čtenář rázem pochopí. Na závěr se vypravěč zamýšlí nad chováním žáby za pomoci řečnické otázky: „*Proč by se zrovna ona měla starat o nějakého nevychovaného pulce?*“ (s. 20) Nabízí se více interpretačních variant. Buďto se pulec proměnil pouze fyzicky a předstírá nevědomost, aby si zachránil krk, nebo změnou vývojového stádia dozrál i mentálně a ani si neuvědomuje své předchozí jednání a rovnou přejímá názory ostatních dospělých. Lze rovněž pracovat s myšlenkou, že se v určité etapě svého života můžeme na někom dopustit viny, ale postupem času se změním (změníme své myšlení, jednání), staneme se někým jiným, a postižený, který žádá odplatu, se již nemá na kom mstít, neboť dotyčný již není tím viníkem jako před lety. Ponaučení je vyjádřeno implicitně, skrytým poselstvím však může být také to, že všechny děti jednou z uličnictví vyrostou. Ale ať už dělají nezbednosti větší či menší, mají na ně právo a vynalézavost se smyslem pro humor by se jim rozhodně neměla upírat. A jelikož čeká potápník a spol. na pulce možná doteď, patří jim jakožto dospělým i mírný výsměch. Děti se mají zkrátka nechat dětmi a všichni by si to měli uvědomit, neboť je to nejkrásnější etapa našeho života.

2.1.7 Hrochovy slasti a strasti

Tato moderní bajka od Markéty Baňkové z knihy *Straka v říši Entropie* je určena pro děti a mládež s cílem jednak pochopit Archimédův zákon, jednak se pobavit nad paralelami, jež jsou vytvořené k žitým situacím. Zobrazovaný jev je jedním z nejstarších definovaných a také patří k těm snáze objasnitelným. Jeho laickému vysvětlení mohou porozumět právě i menší čtenáři, na rozdíl od dalších popisovaných fyzikálních zákonů, které jsou složitější, a jejich výklad je mnohdy předkládán na vědecké úrovni.

Hlavními protagonisty jsou hroch, pakůň a opice. Jedná se o tvory exotické, což je jedním z typických rysů moderní bajky. Nejsou tedy nositeli tradičních symbolických významů, autorka s nimi může pracovat dle svého uvážení a stavit je do nejrůznějších

situací, ze kterých až vyplyne jejich jednání. Hroch vystupuje docela jako naivní flegmatik, pakůň i opice jsou postavy zvědavé až všetečné a se zarputilostí se pouští do všelijakých činů. Rozhodně se zde při výstavbě postavy uplatňuje přirovnání „zvědavý jako opice“. Této hrdince zůstává rovněž příznačné chování z reálného prostředí – drbání se na bradě. Patrná je větší psychologizace postav a nahlédnutí do jejich životů, nikdo z nich však nemá vlastní jméno.

Příběh začíná plaváním hrocha v jezeře. Pakůň s opicí to pozorují a nechápou, že se tak těžký tvor ve vodě nepotopí. Usilovně nad touto záhadou přemýšlejí. Nejprve uskutečňují pokusy s kamenem, poté přejdou k důmyslnější variantě a pro účely vědy pořídí nafukovací napodobeninu hrošice. Na té se domnívají, že příčinou nadnášení vodou je vzduch. Avšak dalším zkoumáním zjistí, že ani to není ten pravý důvod, a ke vši smůle se jim hroch do igelitové kamarádky zamiluje jako do své samičky. Když už to oba experimentátoři vzdají, promluví postava vypravěče a vyřkne zákon síly definovaný Archimédem. Po přečtení se nám tedy odkrývá význam samotného titulu bajky, že hrochovou slastí je plavání a užívání si vody a strastí naopak spolknutí kamene a ztráta nové přítelkyně.

Dílo je vyprávěno prozaicky, má až nezvykle dlouhý rozsah. Expozice do děje je více prokreslena, ve větší míře se objevují také popisné pasáže a vtipné dialogy. Autorka užívá hovorový, expresivní jazyk (šutr, žďuchnul), setkat se můžeme rovněž s germanismy (faldy, pro sichr) či s přirovnáními (jako by měl pod ocasem torpédo, popluje na vodě jako parník). Bohatství slovní zásoby dokazuje četnost adverbíí (mrštně plaval, slastně převaloval). Pro moderní bajku je také typický humorný styl vyprávění a jazykový vtip, mnohdy pochopitelný pouze čtenáři staršími, například ve větě „*Některým samečkům vyhovuje, když samička nemluví.*“ (s. 19) Narazit můžeme i na absurdní situace, třeba když hroch bez řeči spolkne nabídnutý kámen. Věrohodnost vědeckého podtextu bajky zajišťují výroky na bázi tautologie – „*Hroch způsobil, že kámen neklesl na dno. Kámen nezpůsobil, že by na dno klesl hroch.*“ (s. 14) Baňková svými postupy zvyšuje napětí příběhu a tím udržuje zvědavost čtenářů.

Závěrečná pointa příběhu vychází z úst opice: „*Viš, jak to bylo ve skutečnosti? Hrochovi nejmíc pomohlo, že uměl plavat!*“ (s. 22) Jak to již u moderních bajek bývá, hlavní funkcí je pobavit, a ne moralizovat. Tady ovšem ponaučení nechybí a je zde dokonce dvojí – fyzikální a etické. Fyzikální je vysloveno explicitně již v příběhu a znovu je otištěno za textem v rámečku, kde se nachází rovněž humorná informace o Archimédovi s neméně vtipným výrokem: „*Ale pozor, ne každý naháč na ulici nebo v parku je vědec!*“

(s. 22) Filozofické poselství vyplývá implicitně, tudíž ho musí čtenář objevit sám. Nabízí se sentence „Škola základ života.“, protože kdyby opice chodila do školy, tak by jistě Archimédův zákon znala a nemusela by si nad pozorovaným jevem tolik lámat hlavu. Děti pochopí, že vzdělání je důležité pro nabytí vědomostí, které se jim opravdu budou někdy hodit, a tak nedopadnou jako naši hrdinové. Pro mladé čtenáře může být rovněž motivující vize naučit se plavat a myšlenka, že není nad živé kamarády, neboť ti nafukovací s námi dlouho nevydrží.

2.2 Didaktická interpretace

V této kapitole předkládám návrh na didaktickou interpretaci dvou vybraných bajek pro žáky pátého ročníku základní školy. Jde o metodický koncept práce s literárním textem, který by mohl být realizován v pedagogické praxi. V interpretačním dialogu uvádím různé typy otázek, jež u žáka podněcují různé myšlenkové operace a jež jsou kombinovány s metodami a technikami kritického myšlení a tvůrčího psaní. Každý učitel by si navržený didaktický koncept mohl upravit podle svého, tj. v souladu se sledovanými cíli, též by záleželo na schopnostech dětí a jejich předchozích zkušenostech s podobnými kreativně interpretačními úkoly. Cílem tohoto metodického scénáře není předkládat žákům předem daný výklad příběhů, ale pouze určit směr cesty, kudy se ke smyslu díla budou moci ubírat sami.

U vybraných bajek je uplatňována metoda čtení s předvídáním. Obě bajky jsou rozčleněny na kratší části, které učitel vytiskne na zvláštní papír bez nadpisů, jelikož vymyšlení titulu bude úkolem žáků. S jednotlivými textovými pasážemi budou žáci komunikovat za pomoci předem připraveného interpretačního dialogu, na nějž navážou produktivní metody. K většině otázek a úkolů navrhuji očekávané odpovědi či výstupy žáků (Ž:). Nabídnuté řešení je samozřejmě subjektivní, u dětí bych se těšila na kreativnější nápady a na jejich ryze specifický pohled, jímž nahlíží na danou problematiku.

2.2.1 Tři splněná přání

1. část

Byla jedna škodolibá stará hadrářka. Nad cizím trápením celá pookřála a cizí žal jí zvedl náladu. Zvlášť svoji sousedku přímo nesnášela. Raději by si ukousla jazyk, než by jí řekla „Měj se dobře!“, a každá sousedčina radost jí pěkně pila krev.

Náhodou se dozvěděla, že kdesi daleko v lese, v opuštěném chrámku, stojí mramorový bůžek, a kdo se mu v noci pokloní až k zemi, tomu se něco vyplní. Nelenila a tak dlouho bloudila lesem, až našla starou popraskanou sošku. Klaněla se:

- **metoda reprodukce⁴**: O čem vypráví úvod literárního díla? Kdo představuje hlavní postavu?

⁴ Kontrola, zda žáci porozuměli danému textu. Tuto metodu můžeme použít po každé části pro shrnutí přečtených informací.

- práce s postavou:

Jak na vás postava hadrářky působí? *Ž: nesympaticky, zle, děsivě*

Které vlastnosti byste jí přiřadili? *Ž: škodolibá, zlá, nepřejícná*

Jaké je její povolání? *Ž: na jarmarcích, na trzích prodává oblečení, vyrábí hadry*

Kolik může být ženám let? Jsou stejně staré? *Ž: kolem 50 let oběma – nachází ve stejném věku, proto ji hlavní hrdinka bere jako rivalku sobě rovnou.*

Jak byste protagonistku pojmenovali, aby její jméno zároveň prozrazovalo i její charakter?

Ž: Zlolajda, Černava, Zloducha, Můra

- metoda vnitřní fotografie: Jak hadrářka vypadá? Jaký má výraz v obličeji?

Představte si, že jste kostyméři ve filmu. Co byste jí oblékli?

Ž: Vypadá unaveně, obličeje má plný vrásek a na nose velkou bradavici. Je zamračená a z očí jí kouká zlomyslnost. Na sobě má tmavé šaty, přes ramena svetr na knoflíky, na nohou dřeváky a na hlavě šátek.

Jak dlouho už je asi **soška** bůžka ukryta v lese? Kdo ji tam dal? Skrývá nějaké tajemství?

Jaké další takové předměty znáte? (kouzelné, plnicí přání) *Ž: zrcadlo, andělíček, prsten*

- práce s ilustrací: Představte si, že jste ilustrátory této knihy. Jak byste nakreslili sošku bůžka? Které barvy byste pro jeho znázornění použili? (mezipředmětové vztahy – sochu bůžka mohou žáci kreslit v hodině výtvarné výchovy)

- metoda tvůrčího psaní⁵: Přepište úvod literárního díla tak, aby vzbuzoval dojem pohádky.

Žákovský výstup: Transformace do pohádkového úvodu: Byla jednou jedna stará paní, která bydlela v maličkém domě na kraji vesnice jen se svým líným synem. Jmenovala se Můra, protože nosila pouze tmavé oblečení a na nikoho se nikdy ani neusmála. Nejvíce se mračila na svoji sousedku, kterou neměla ráda, protože měly mezi sebou kdysi jeden velký spor...

- metoda čtení s předvídáním: Na základě toho, co o hadrářce víte, řekněte, co si od bůžka zřejmě bude přát?

Ž: Určitě si bude přát, aby se sousedce stalo něco zlého. Třeba aby vážně onemocněla.

⁵ Cíl tohoto kroku se objasní později, kdy žáci po přečtení celku budou dílo hodnotit z hlediska žánrového. A samotná komparace pohádkového úvodu s úvodem našeho literárního textu jim jasně ukáže, že o pohádku, jak se zřejmě původně budou domnívat, nejde.

A co byste si přáli vy?

Kterým slovním spojením byste nahradili výraz „pila krev“? Ž: *Lezla jí na nervy.*

2. část

„Bůžku, bůžku! Zařid' to tak, aby sousedka přišla o svůj dům!“ Kamenné oko se přimhouřilo, vítr vzdychl v troskách chrámku a ona honem utíkala zpět.

- **metoda tvůrčího psaní:** Vymyslete vlastní kouzelnou formuli.

Ž: *Mocná soško, splň mi přání a klanit se ti budu do svítání. Pozor na má slova dej a bedlivě poslouchej.*

- **metoda čtení s předvídáním:** Splní se jí přání? Co se stane se sousedčiným domem?

Ž: *Ano, přijde vichřice a dům jí zboří. / Odnese jí ho velká voda.*

3. část

A vskutku! Ještě oné noci vzplanul požár a sousedčin dům celý shořel. Jenže oheň se nenasytí jedním domem! Plamen se rychle šířil kolem, jiskry přeskočily i na hadrářčin domek a ten vmžiku lehl popelem.

Za čas sousedčin syn postavil dům nový, kdežto hadrářčin byl lenoch a nechal ji žít v temné jeskyni. Hadrárka byla celá divá vzteky a v noci rázně vyšla do lesa.

„Bůžku, bůžku!“ klaněla se ve tmě černé sošce. „Dnes chci, aby sousedka přišla o syna!“

Kamenné oko sklopilo víčko, vítr zakvílel škvírami ve zdi a ona honem utíkala zpět. A vskutku! Ráno vtrhlo do vsi cizí vojsko a odvěklo všechny muže do války. Smutek se rychle rozšířil kolem. Sousedka přišla o syna, jenže hadrářka o toho svého moulu taky. A ať byl jaký byl, byl to jediný tvor, kterého kdy měla ráda. Bez dechu se hnala pustou nocí:

- **metoda vžití se do role:** Jaké pocity hadrářka právě zažívá? Jak se cítí po těchto nešťastných událostech?

Ž: *Zklamání, smutek či vztek. Cítí se nešťastně a možná by své činy ráda napravila.*

- **metoda vnitřního monologu:** Co ženě v ten osudný moment, kdy sousedka sice přišla o syna, ale ona také, běželo hlavou?

Ž: To jsem tomu teda dala. Ted' už nemám ani svého milovaného syna. Bez něj to tu nezvládnu. Co budu dělat? Zajdu ještě za bůžkem? Třeba by mi ho dokázal vrátit zpátky. Zkusím to.

Jakým způsobem bůžek plní přání? Neměli byste strach jej požádat o vyplnění nějakého svého přání? Co když se vyplní, ale jinak než doufáte? Co pak?

- metoda čtení s předvídáním: Jaké bude hadrářčino třetí přání? Jak se nakonec zachová?

Ž: Zprvu bude na bůžka naštvaná, co jí to provedl, ale pak si uvědomí svoji chybu a bude chtít, aby válka skončila a oba chlapci se co nejdříve vrátili domů.

4. část

„Bůžku, bůžku! Jenom ať se mi kluk vrátí živ a zdrav!“

Kamenné oko tiše mrklo, vítr zašuměl jak vlna a ona honem utíkala zpět. A vskutku! Nazítří válka skončila a všichni muži přišli domů. Hadrářka zase měla svého synka, i sousedce se vrátil její chlapec. Radost se rychle rozšířila kolem a mír dnes patřil bez rozdílu všem.

(Daniela Fischerová: *Duhová jiskra*)

Vyplnilo se Vaše čtenářské očekávání?

- metoda tvůrčího psaní: Kdybyste byli autoři, byli byste spokojeni s tímto závěrem, nebo byste k němu připojili ještě nějaký dovětek? Pokud ano, jaký?

Pomocné otázky: Staly se z žen přítelkyně? Ponaučila se hadrářka ze svých chyb?

Ž: Hadrářka se poučila ze svých chyb, za své činy se sousedce omluvila a usmířily se. Od té doby se scházejí a pomáhají si v dobrém i zlém.

Změnili jste na postavu hadrářky nyní názor? *Ž: Ano, už na mě nepůsobí tak zlomyslně. / Ne, krutá povaha se jí už nezmění. / Má sice krutou povahu, ale umí i milovat. Alespoň svého syna.*

Jaké **ponaučení** z příběhu vyplývá? *Ž: Nečtiň druhému to, co nechceš, aby ostatní činili tobě.*

Jak by znělo ponaučení, které by bylo otištěno pod textem? Vymyslete vlastní nebo použijte některé ze známých přísloví: *Ž: Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.*

- téma a žánr:

U: Jak se vám příběh líbil? Byl veselý nebo smutný? O čem byl? Pokuste se vystihnout hlavní téma či myšlenku.

Ž: *Příběh se mi moc líbil, sice byl smutný, ale skončil naštěstí dobře. Byl o staré hadrářce, která využívala moci kouzelného bůžka, aby co nejvíce ublížila své sousedce. Přání se však vždy obrátila i proti ní, proto si svoji chybu brzy uvědomila a napravila ji.*

U: O jaký literární žánr se jedná? (Případně můžeme dát žákům na výběr, ale už by měli být seznámeni s více druhy žánrů, tudíž i s bajkou, jen zatím možná pouze v klasické podobě.)

Ž: *Je to pohádka. Objevují se tam kouzla i konflikt dobra a zla. Motiv tří prvků. Šťastně to skončí.*

U: Jaké postavy v příběhu vystupují? Co o hadrářce víme?

Ž: *O hadrářce víme jen to, že je nešťastná, nepřející, závistivá a zlá.*

U: Vidíte. To není moc věrohodný psychologický profil postavy. Vždyť lidé jsou mnohem složitější. Zde máte postavu redukovánou na jeden typ situace, na jednu charakterovou vadu. V jakém žánru postavy zastupují jeden charakteristický rys člověka, jednu jeho závislost apod.? A ještě mi řekněte: Je příběh dlouhý? Plyne z něj pro nás nějaké ponaučení?

Ž: *Dlouhý ani moc není a ponaučení určitě vyplývá. Je to tedy bajka.*

U: Proč to některé z nás nenapadlo jako první možnost? Čím se odlišuje bajka od Vámi navrhovaných žánrů?

- **reflexe metody tvůrčího psaní**⁶, kdy žáci prepisovali úvod bajky tak, aby evokoval dojem pohádky: Jak zněl Váš pohádkový úvod? Vnímáte rozdíly s úvodem původním? Co by se muselo v celém díle změnit, aby to mohla být pohádka? Pro shrnutí: Jaké jsou tedy hlavní rysy bajky?

- **metoda tvůrčího psaní:** Vymyslete pro příběh co nejvhodnější nadpis.

Ž: *O mocném bůžkovi. Jak se hadrářka ponaučila.*

⁶ Na tomto místě proběhne vědomá reflexe rysů obou žánrů, které žáci poznávají skrze nejen vlastní četbu, ale i vlastní literární tvorbu. (Hník, 2014, s. 76–80)

2.2.2 Pulec

1. část

Tenhle pulec byl postrach celé kaluže.

Spadeno na něj měl kdeko: chrostíci za to, jak jim ráno mačkal zvonky a pak se zpoza řasy smával jejich ospalým obličejům. Znakoplavka, které na hřbet nalepil cedulku: Jsem celá naruby.

Komáří larvy se jí kvůli tomu posmívají dodnes. A jednomu malému vírníkovi zas namluvil, že je ve skutečnosti vírník. Měli jste slyšet ten poprask u nich doma!

A nakonec bublina, kterou propíchl starému potápníkovi. To byla poslední kapka!

- metoda reprodukce: V jakém prostředí se děj odehrává? Kdo je zde hlavní postavou?

- práce s postavou:

Jak na vás působí postava pulce? *Ž: mile, sympaticky; nesympaticky, rošťácky*

Co si o něm myslíte? *Ž: je nevychovaný; super kluk, je to frajer; sice vyvádí nezbednosti, ale to patří k dětství*

Kolik byste mu tipovali let? (v přepočtu na náš lidský život) *Ž: 7 až 14 let*

Které jméno by se pro něj hodilo a proč? *Ž: Oskar – zní vesele a rošťácky. Smíšek – vystihuje jednu z jeho vlastností.*

Které vlastnosti se na něj vztahují? *Ž: rozverný, hravý, vynalézavý, záškodnický*

Chtěli byste ho mít za kamaráda? Proč? *Ž: ano, není s ním nuda; ne, byly by s ním potíže, stahával by mě ke dnu*

Vidíte v mačkání zvonků nějakou spojitost s naším světem? *Ž: Děti mačkají zvonky u panelákových bytů a pak se utíkají schovat před naštvanými domácími.*

Proč nalepil znakoplavce cedulku s nápisem, že je celá naruby? *Ž: Udělal si z ní srandu, protože plave pod vodou břichem nahoru (nznak).*

U: Kdo nebo co je vírník? Kdo nebo co je vírník?

Ž: Vírník je typ vrtulníku. A vírník je mikroskopický živočich žijící převážně ve sladkých vodách, užívá se jako krmivo pro rybičky.

U: Čím je tedy motivována jejich záměna?

Ž: Pouze zvukovou stránkou jejich jména.

U: Kdo je to potápník?

Ž: *Vodní brouk.*

U: Jakou má spojitost s bublinou?

Ž: *Potápník dýchá přes bubliny vzduchu, které se vytvářejí pod jeho krovkami.⁷*

Co Oskarovi doma rodiče na provedené klukoviny asi řekli?

Ž: *Oskare, to přece takhle nejde. Nemůžeš dělat ostatním to, co se jim nelíbí. Za trest budeš týden bez televize!*

- **metoda čtení s předvídáním:** Jak myslíte, že bude příběh pokračovat? Bude pulec vyvádět ještě nějaké další zlomyslnosti? A jak podle vás na jeho nezbedné chování zareagují ostatní vodní živočichové?

Ž: *Z výtek rodičů se neponaučí. Ještě bude chvíli provokovat a zlobit, až někomu provede něco opravdu ošklivého. Od ostatních živočichů pak dostane pořádně vyčíněno a nebude se s ním nikdo bavit.*

2. část

Potápník se honem plaval nadechnout k hladině, pak zařval a pustil se za pulcem, rozvzteklý jako lev.

„Jen počkej!“ křičel, „až tě dostanu, tak tě roztrhnu! U-škr-tím!!“

Přidávali se k němu všichni, kdo měli na pulce spadeno: chrostíci, buchanka, stará plovatka, perloočky, a dokonce i nějaký ten mřenci potěr.

Pulec se jen taktak stačil schovat pod placatý kámen na dně.

Potápník se do kamene opřel, že ho převrátí, ale nestačily mu síly.

„Nevadí, počkáme si,“ rozhodl pak. „Však on jednou vyleze!“ A tak si celý ten zástup rozzlobených, uražených a navztekaných posedal na dno a sledoval šedivý kámen porostlý bochníčkem řas. Potápník upřeně sledoval kámen a podupával pravou nohou.

U: Jak byste vysvětlili **přirovnání** „rozvzteklý jako lev“? Nahraďte ho jiným slovním spojením.

Ž: *Zuřivý jako tygr.*

U: Samozřejmě jde o přirovnání. Ale v rámci našeho dějového kontextu je nadměru vtipné. Když si představíte velikost potápníka a zuřivost lva, jistě vás tato záměrná nadsázka rozesměje.

⁷ Pro pochopení jazykového i situačního humoru je zapotřebí u žáků podpořit znalost ze zoologie. Opět tak narážíme na mezipředmětové vztahy. Propojení přírodovědy s literární výchovou.

- **metoda vžití se do role:** Co si pulec myslí o dospělých, kteří na něj mají spadeno?

Nad čím pod kamenem přemýšlí? Jaké má pocity?

Ž: *Ti protivové vůbec nerozumí legraci. Já jim přece nechci ublížit. Kudy bych mohl odsud vyplavat? Mám strach.*

- **metoda čtení s předvídáním:** Jak se bude příběh odvíjet dál? Jak dlouho budou přihlížející na pulce čekat?

Ž: *Pulec uplave skulinkou za kamenem a nikdo si ho nevšimne. Vyplave ven a omluví se.*

3. část

Za chvíli se pod kamenem zvířil písek. Všichni kolem zpozorněli. Vykouklo oko, druhé, po něm noha – a nakonec žába. Docela malá ropucha zelená.

„Dobrý den, panstvo,“ pozdravila hned.

„Dobrý! Neviděla jste ho?“ vybafl na ni hned potápník.

„A koho prosím?“

„Prý koho! No pulce, přece. Toho uličníka pulce!“

„Tak toho jsem vážně neviděla. Až ho chytíte, pořádně mu vyprašte kožich! Na ty mladé platí jenom přísnost!“ Ostatní pokyvovali hlavami, jaká je to moudrá řeč, a zas upřeli pohled na kámen. Ani si nevšimli, že žába blýskla stehny a tiše odplavala rovnou k hladině.

Proč by se zrovna ona měla starat o nějakého nevychovaného pulce?

(Jiří Dvořák: *Slepice a televize: bajky - nebajky*)

Co se pod kamenem stalo?

- **problémová otázka:** Kde se tam najednou vzala ta žába? Kam se ztratil pulec? Jak byste tento jev vysvětlili?

(Mezipředmětové vztahy – přírodověda. Žáci už jistě znají vývojová stadia žáby, jde jen o to, jestli se pointy dovtípí.)

Proč by se tedy zrovna ona měla starat o nějakého nevychovaného pulce?

Ž: *Je dospělá, nezajímá se o malé děti, má svých starostí dost. Pulec dospěl v žabu a už se nezabývá svojí minulostí.*

Čekali jste takový závěr? Kdo je překvapený?

U: Jak se slučuje slovní spojení „vyprašit kožich“ s vodní říší?

Ž: *Nijak se to neslučuje. Nikdo z nich kožich nemá. Jen se to tak říká, když chce někdo někomu vyčinit.*

(Žáci se seznámí s novým uměleckým prostředkem - obrazným vyjádřením.)

- metoda dabéra⁸:

Ropucha: *„Dobrý den, panstvo.“*

Ropuchy alter ego: „Čau, sousedi, to koukáte, co?“

Potápník: *„Dobrý! Neviděla jste ho?“*

Potápníkovo alter ego: „No nazdar, čekáme tu takovou dobu a vylezeš zrovna ty, pěkně jsi nás zmátla!“

Ropucha: *„A koho prosím?“*

Ropuchy alter ego: „Vždyť já jsem přece pulce. Vy jste nic nepoznali? Hlupáci!“

Potápník: *„Prý koho! No pulce, přece. Toho uličníka pulce.“*

Potápníkovo alter ego: „No to si z nás snad děláš legraci. O tom uličníkovi se přece ví široko daleko. Jen jestli mu nekryješ záda.“

Ropucha: *„Tak toho jsem vážně neviděla. Až ho chytíte, pořádně mu vyprašte kožich! Na ty mladé platí jenom přísnost!“*

Ropuchy alter ego: „Já a uličník?! Člověk vás dospělé nemůže ani trochu pozlobit. Radši zase rychle zmizím.“

Co si myslíte o potápníkovi a jeho kolektivu? Ž: *Jsou mrzutí, zahořklí a nemají smysl pro humor.*

Co byste jim vzkázali? Ž: *Nezlobte se na pulce, je ještě malý kluk a zlobení k dětství patří.*

Jak by zněl vzkaz pro pulce? Ž: *Kamaráde, takhle by to dál nešlo, měli by tě doma začít trochu vychovávat. Nediv se, když budeš za své činy potrestán.*

Jak by znělo ponaučení pro ně? Ž: *Neberte život příliš vážně. Děti se mají nechat dětmi.*

Je možné pulce za jeho hříchy mládí potrestat, když je z něj nyní někdo docela jiný? Ž: *Už ne, změnil se a už to vlastně není ten samý viník.*

- téma a žánr:

U: Změnil se v průběhu děje Váš názor na pulce? Vidíte nějaké rozdíly v chování jeho a dospělých? Napadá vás nějaká hlavní myšlenka tohoto příběhu?

⁸ Slouží k interpretaci významů postavy. Pracuje se dvěma hlasy protagonisty. První přímá řeč obsahuje, co doopravdy postava říká, druhým výrokem je to, co si skutečně myslí. Žáci zde promlouvají jako alter ego ropuchy a potápníka. (Beránková, 2002, s. 27–28)

Když už jsme si řekli, že pro pulce i pro ostatní živočichy v kaluži plyne určité ponaučení, o jaký literární žánr by se mohlo jednat?

Ž: *Mohla by to být bajka, ale příběh je vyprávěný skoro jako pohádka.*

U: Jaké znaky bajky v díle vidíte?

Ž: *Ponaučení, zvířecí hrdiny, skrytá hlavní myšlenka, krátký rozsah. Bude to bajka.*

U: Přesně tak, je to tedy bajka. Čím se ale odlišuje od bajek probíraných v dřívějších hodinách čtení? Jak se změnili třeba zvířecí protagonisté? Klade se větší důraz na ponaučení nebo na pobavení čtenářů?

(Společně se zopakuje charakteristika klasické bajky, kterou již žáci znají, a vyvodí se hlavní rysy bajky pro ně nové – moderní. Následně se zhodnotí jejich shodné a rozdílné znaky.)

- metoda tvůrčího psaní: Vymyslete pro příběh nejvhodnější nadpis.

Ž: *O zlobivém pulci. Jak pulec všechny napálil.*

- metoda pětilístku⁹:

Titul:	<u>Pulec</u>
Dvě přídavná jména (jaký je pulec):	<i>hravý vynalézavý</i>
Tři slovesa (co dělá pulec):	<i>zlobí směje se dospívá</i>
Věta o čtyřech slovech (vystihuje myšlenku):	<i>Každý z uličnictví vyroste.</i>
Shrnující výraz nebo sousloví:	<i>Dětství.</i>

⁹ Konkretizační fáze – metoda pětilístku se používá jako zpětná vazba pro učitele na samý závěr interpretace. Jde o pětiřádkovou básničku. První slovo (titul) navrhne učitel, další vymýšlejí žáci podle zadání. (Ležáková, Bína, 2006, s. 24)

Závěr

Na předchozích řádcích představuji jeden z nejstarších a nejzajímavějších žánrů původně lidové slovesnosti. V úvodu teoretické části DP přináším ucelenou charakteristiku bajky, v níž se zejména zaměřuji na její žánrovou strukturu, alegorii, mravní naučení a postavy. S oporou několika odborných zdrojů vytvářím jednotný přehled světového i českého vývoje žánru od počátků až do současnosti. Útvar sleduji nejen po stránce chronologické, ale i historicko-poetologické, reflektuji jeho žánrové proměny v moderní literatuře. U moderních bajek se zabývám především metamorfózou v hierarchii funkcí a v sémantice postav. Následně uvádím dvanáct českých autorů moderní bajky, počínaje osobností spisovatele Karla Čapka. V díle každého tvůrce se pokouším vyzdvihnout stěžejní rysy, hlavní myšlenky a originalitu.

Obsahem interpretační části je odborný rozbor osmi bajek vhodných pro čtenáře mladšího školního věku. Díla jsou analyzována z hlediska obsahové náplně, jazykových prostředků i textové výstavby, dvě z nich jsou navíc nahlížena metodou komparace. S cílem zpřístupnit náročnější moderní bajky čtenářům mladšího školního věku navrhuji k vybraným textům koncept didaktické interpretace. Předložený interpretační dialog je vytvořený tak, aby se dal využít ve výuce literární výchovy. Uvádím proto různé typy otázek v kombinaci s tvůrčími metodami, díky kterým jsou žáci konstruktivistickým a zábavným způsobem nabádáni k vlastní interpretační činnosti.

Doufám, že je tato práce pro čtenáře motivací k výběru nových moderních titulů do jejich knihoven i k vrácení se ke klasickým adaptacím, které v sobě skrývají životní moudra a mnohá poselství.

Resumé

The thesis „Modern fables in Czech literature for children and youth“ deals with one of the oldest and the most interesting world genres.

The theoretical parts presents the comprehensive characteristic and the unified summary of Czech and world development of the fable genre. The Czech context is primarily focused on genre transformation towards modern literature. Subsequently are introduced the main Czech authors of modern fables and their major works.

The interpretive part contains an analysis of chosen fables for children readers. For the more accessible literary communication is designed the methodical concept of didactic interpretation of the two modern fables, in which are used methods and techniques of critical thinking and creative writing.

Seznam použitých zdrojů a literatury

Primární

BAŇKOVÁ, Markéta. *Straka v říši entropie*. 1. vyd. Praha: Petr Prchal, 2010, 137 s. ISBN 978-80-87003-26-8.

ČAPEK, Karel. *Bajky a podpovídky*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1961, 195 s.

DVOŘÁK, Jiří. *Slepice a televize: bajky - nebajky*. 1. vyd. Praha: Baobab, 2003, 71 s. ISBN 80-239-0231-8.

FISCHEROVÁ, Daniela. *Duhová jiskra*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1998, 184 s. ISBN 80-7021-2381.

FRYNTA, Emanuel. *Písničky bez muziky*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1988, 91 s.

KOLÁŘ, Jiří. *Bajky*. 2. vyd. Praha: Dobrovský, 2013, 255 s. ISBN 978-80-7390-076-2.

KRAMERIUS, Václav Rodomil. *Obnovený Ezop, aneb, Nové Ezopovy bájky, podle rozličných básnířů sebrané a vypracované*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1986, 215 s.

KRYLOV, Ivan Andrejevič. *Bajky*. 1. vyd. Břetislav Hošek. Praha: Nakladatelství Dr. K. Kolářové, 1946, 120 s.

LA FONTAINE, Jean de. *Bajky*. 1. vyd. Gustav Franci. Praha: Mladá fronta, 1979, 424 s.

MACOUREK, Miloš. *Živočichopis*. 2. vyd., (V Knižním klubu 1.). V Praze: Knižní klub, 2007, 75 s. ISBN 978-80-242-1939-4.

ŠRUT, Pavel. *Ezopovy bajky*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1998, 140 s. ISBN 80-000-0561-1.

ŽÁČEK, Jiří. *Bajky a nebajky pro malé i velké děti*. 1. vyd. Vimperk: Papyrus, 1994, 81 s. ISBN 80-85776-23-5.

ŽÁČEK, Jiří. *Bajky: bajky, skorobajky a vzdorobajky*. 1. vyd. Praha: Šulc a spol., 2000, 92 s. ISBN 80-7244-031-4.

Sekundární

BERÁNKOVÁ, Eva. *Tvořivá hra jako cesta k pochopení literárního díla*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2002, 106 s. ISBN 80-723-8182-2.

DOROVSKÝ, Ivan a Vlasta ŘEŘICHOVÁ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007, 847 s. ISBN 978-80-7277-314-5.

HNÍK, Ondřej. *Didaktika literatury: výzvy oboru: od textů umělecké povahy k didaktice estetickovýchovného oboru*. 1. vyd. Karolinum, 2014, 179 s. ISBN 978-802-4626-260.

CHMELÍKOVÁ, Věra. *Světová literatura pro děti a mládež*. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 1998, 699 s. ISBN 80-708-2440-9.

MOCNÁ, Dagmar. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-x.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Nejen o Puchmajerových bajkách*. In *Jeden jazyk naše heslo buď*. Antonín Jaroslav Puchmajer. 1. vyd. Radnice: Spolek divadelních ochotníků, 2001, 245 s. ISBN 80-85093-68-5.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. 1. vyd. Jinočany: H, 2002, 355 s. ISBN 80-731-9020-6.

LEŽÁKOVÁ, Dana a Daniel Bína. *Komunikační kompetence v literární výchově*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 2006, s.

PLÁNIČKOVÁ, Karolina. *Zvířecí motivy a témata v pohádkách a bajkách*. Plzeň, 2002. Diplomová práce. Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Ladislava Lederbuchová.

POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny české literatury pro děti a mládež a četby mládeže*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, 153 s.

ŠUBRTOVÁ, Milena a Miroslav CHOCHOLATÝ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Libri, 2012, 465 s. ISBN 978-80-7277-506-4.

TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1992, 98 s. ISBN 80-704-0055-2.

URBANOVÁ, Svatava. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století: reflexe české tvorby a recepce*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 2004, 457 s. ISBN 80-704-2668-3.

URBANOVÁ, Svatava. *Žánry, osobnosti, díla: (historický vývoj žánrů české literatury pro mládež - antologie)*. 5. vyd., upr. a dopl. Ostrava: Ostravská univerzita - Filozofická fakulta, 2005, 239 s. ISBN 80-736-8046-7.

Internetové zdroje

O rezavém rváči a huňatém pánovi. In Knihy Google [online]. [cit. 28. 2. 2015]

Dostupné z:

http://books.google.cz/books/about/O_rezavém_rváči_a_huňatém_pánovi.html?id=OjsCGwAACAAJ&redir_esc=y.

Skorobajky. In Databáze knih [online]. [cit. 16. 3. 2015]

Dostupné z: <http://www.databazeknih.cz/knihy/skorobajky-134658>.

Slepice a televize. In Ladění [online]. [cit. 16. 3. 2015]

Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/29571/dvorak-jiri-slepice-a-televize-in-ladeni>.

Přílohy

Příloha č. 1: V. R. Kramerius – Lev, liška a vlk

23 Lev, liška a vlk

Lev starý roznemohl se; všechna zvířeta jej navštívila, jedině paní liška nepřišla. Vlk tu příhodnou chvíli uživ a nepříteli svému uškoditi chtěje, lva přemlouval, že liška jen pro pejchu a hrdost nepřichází.

Však liška pozorně zaslechši, co tu praveno bylo, hned ke lvu se odebrala, řkouce: „Pane můj, že jsem dříve nepřišla, jedině mé starostlivosti a péči o tvé zdraví přičítati můžeš. Dnem i nocí jsem přemýšlela, jak by tobě pomůženo býti mohlo.“

Lev, dychtiv zvědět lék svého uzdravení, nařídí, aby jen dále mluvila.

A liška dí: „Starý pravdivý lékař povídá: Vezmi vlčí kůži čerstvou, oblož okolo beder a poznáš účinek léku. Pročež radila bych, abys tomuto škodnému vlku tak učiniti ráčil, a nasadím hrdlo, žes v málo dnech uzdraven.“

Vlk chtěj nechtěj byl odřen, a umíraje poznal:

že zlojčinnost a pomluva samému pomluvači škodná bývá.

Příloha č. 2: P. Šrut – Lev, vlk a liška

: Lev, vlk a liška

Lev ochořel při lovu za chladných zimních rán a musel zůstat v jeskyni. Zvířata chodila svého krále navštěvovat, jen liška se opozdila.

Nemocný lev by si toho ani nevšiml, ale přišel vlk, který měl s liškou časté půtky o kořist, a žaloval: „Králi, všechna zvířata ti přišla složit hold a přání brzkého uzdravení. Já sám jsem u tebe už podruhé. Ale co liška? Ta si vesele pobíhá po lese a prý se těší na nového krále!“

Liška právě přišla k jeskyni, aby lva pozdravila, a tak náhodou ty pomluvy slyšela. Udýchaně vběhla dovnitř a omlouvala se rozzuřenému králi.

„Prosmejčila jsem celý kraj, abych ti mohla přinést léčivé bylí, proto jdu tak pozdě,“ řekla.

„Kde je?“ zamručel lev.

„Zůstalo v lese,“ vymlouvala se liška, „ale vím o něčem, co tvou nemoc zaručeně zažehná.“

„Mluv!“ přikázal lev. „Nebo tě na místě roztrhám!“

„Když svlečeš vlka z jeho kožichu a do ještě teplé kůže se oblečeš, tvé prochladnutí okamžitě zmizí,“ řekla liška.

A lev jí uvěřil. Vlk přišel o kůži a liška se zdravou kůží z nebezpečí vyvázla.

*: A poučení? Je tak snadné!
Jeden strojí úklady druhému
a sám do pasti spadne.*

VLK A PES

Vlk potkal v lese psa a povídá:
— Jářku, bratře, jak to přijde,
že jsi tak tlustý a pořád nažraný?
— To máš tak, vysvětloval mu hafan,
hlídám dům před lotry a zloději.
Nikdo z nich nesmí překročit práh,

jinak zburcuju celé stavení,
a za to dostávám dobře najíst.
Pán mi nechává od oběda kosti,
čeled' je na mne hodná,
každý mi přeje, leccos podstrčí,
a co komu nechutná, přinesou nebo hodí.
Tak ani o hladu nevím a břichatím.
Spím pod střechou, vody mám moře
a užívám si jak na faře.
— Chlape, ty ses uměl narodit,
posteskl si vlk závistivě,
nevím, co bych za to dal,
kdybych sehnal takové bydlo,
zahálet, nacpat se dosyta dobrot
a žít si vesele pod střechou.
— Jestli chceš tak panský žít,
pojď se mnou, pozval vlka pes,
pošleš bídu k čertu a nebudeš litovat.

Objali se a šli, ale cestou
vlk zpozoroval, že pes má odřený krk.
— Bratře, promiň, řekl kamarádsky,
od čeho máš na krku ten vyholený šrám?
— Jsem splašený, skáču na lidi a štěkám,
tak mě přes den dávají na řetěz,
ale v noci jsem naprosto svobodný,
lítám po domě jak ten pták,
nebo podřimuju na nejlepším místě.
— Tak to si dej s takovým blahobytem pokoj,
odmítl vlk, a chval si ho do nebes,
zůstanu svobodný i v soužení,
chci se toulat bez řetězu
v polích, horách, kam chci, jak chci.
Psy dovedu napálit i s nimi vyjít,
žij sbohem, kde jsi zvyk,
co seženu, mně také dobře chutná,
a když nejhůř, se stádem se vždycky protluču.

*V čem kdo vyrostl, tomu přivykl.
Bez rozumné svobody život nevoní.*

Příloha č. 4: J. Žáček – Mlsná kráva

Mlsná kráva

Vlezla kráva do spíže,
teď je v stavu beztlíže.
ZDRAVÍ, SÍLU NAJDEŠ V SÝRU –
ale kráva nezná míru.
A teď škytá, škyt a škyt,
bledne, modrá, není fit.

Přežrala se, potvora –
zavolejte doktora!
Ať jí řekne: *Milá krávo,*
přejídat se není zdrávo.
Ten, kdo žere takhle moc,
zakládá si na nemoc!

Příloha č. 5: J. Žáček – O jezevci, který měl vždycky pravdu

O JEZEVCI, KTERÝ MĚL VŽDYCKY PRAVDU

V lese žil jezevec, který měl vždycky pravdu.

Když rozvodněná řeka vyplavila ptačí hnízda, pravil rozšafně: „Neříkal jsem vám, že si nemáte stavět hnízda hned u vody, že se na jaře řeka rozvodní?“

A když přišla dlouhá tuhá zima a syslové a křečkové museli hladovět, šel za nimi a připomněl jim: „Jako bych neříkal, že bude dlouhá zima a že si máte nadělat pořádné zásoby! Ale kdepak vy!“

Tak to šlo pořád dokola — vždycky se stalo to, co předpověděl jezevec, ale nikdo ho za to nechválil, nikdo mu ani nepoklepal uznale po rameni, naopak, všem lezl na nervy a za jeho zády o něm říkali: „To je ten pitomec, co musí mít vždycky pravdu!“

Jaký div, že jezevec nakonec zahořkl, vystěhoval se do jiného lesa a přísně dbá na to, aby nikdy neměl pravdu, protože kdo má vždycky pravdu, toho nemá nikdo rád.

Příloha č. 6: D. Fischerová – Tři splněná přání

TŘI SPLNĚNÁ PŘÁNÍ

*B*yla jedna škodolibá stará hadráčka. Nad cizím trápením celá pookřála a cizí žal jí zvedl náladu. Zvláště svoji sousedku přímo nensnášela. Raději by si ukousla jazyk, než by jí řekla „Měj se dobře!“, a každá sousedčina radost jí pěkně pila krev.

Náhodou se dozvěděla, že kdesi daleko v lese, v opuštěném chrámku, stojí mramorový bůžek, a kdo se mu v noci pokloní až k zemi, tomu se něco vyplní. Nelenila a tak dlouho bloudila lesem, až našla starou popraskanou sošku. Klaněla se:

„Bůžku, bůžku! Zařid' to tak, aby sousedka přišla o svůj dům!“

Kamenné oko se přimhouřilo, vítr vzdychl v troskách chrámku a ona honem utíkala zpět. A vskutku! Ještě oné noci vzplanul požár a sousedčin dům celý shořel. Jenže oheň se nenasytí jedním domem! Plamen se rychle šířil kolem,

jiskry přeskočily i na hadrářčin domek a ten vmžiku lehl popelem.

Za čas souseďčin syn postavil dům nový, kdežto hadrářčin byl lenoch a nechal ji žít v temné jeskyni. Hadrářka byla celá divá vzteky a v noci rázně vyšla do lesa.

„Bůžku, bůžku!“ klaněla se ve tmě černé sošce. „Dnes chci, aby souseďka přišla o syna!“

Kamenné oko sklopilo víčko, vítr zakvílel škvírami ve zdi a ona honem utíkala zpět. A vskutku! Ráno vtrhlo do vsi cizí vojsko a odvleklo všechny muže do války. Smutek se rychle šířil kolem. Souseďka přišla o syna, jenže hadrářka o toho svého moulu taky. A ať byl jaký byl, byl to jediný tvor, kterého kdy měla ráda. Bez dechu se hnala pustou nocí:

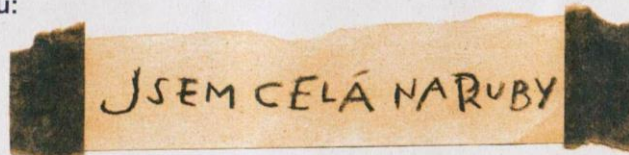
„Bůžku, bůžku! Jenom ať se mi kluk vrátí živ a zdráv!“

Kamenné oko tiše mrklo, vítr zašuměl jak vlna a ona honem utíkala zpět. A vskutku! Nazítíí válka skončila a všichni muži přišli domů. Hadrářka zase měla svého synka, i souseďce se vrátil její chlapec. Radost se rychle rozšířila kolem a mír dnes patřil bez rozdílu všem.

Pulec

Tenhle pulec byl postrach celé kaluže.

Spadeno na něj měl kdekdo: chrostíci za to, jak jim ráno mačkal zvonky a pak se zpoza řasy smával jejich ospalým obličejům. Znakoplavka, které na hřbet nalepil cedulku:

Komáří larvy se jí kvůli tomu posmívají dodnes. A jednomu malému vírníkovi zas namluvil, že je ve skutečnosti vírník. Měli jste slyšet ten poprask u nich doma!

A nakonec bublina, kterou propíchl starému potápníkovi. To byla poslední kapka!

Potápník se honem plaval nadechnout k hladině, pak zařval a pustil se za pulcem, rozvzteklý jako lev.

„Jen počkej!“ křičel, „až tě dostanu, tak tě roztrhnu! U-škr-tím!!“

Přidávali se k němu všichni, kdo měli na pulce spadeno: chrostíci, buchanka, stará plovatka, perloočky, a dokonce i nějaký ten mřenčí potěr.

Pulec se jen taktak stačil schovat pod placatý kámen na dně.

Potápník se do kamene opřel, že ho převrátí, ale nestačily mu síly.

„Nevadí, počkáme si,“ rozhodl pak. „Však on jednou vyleze!“ A tak si celý ten zástup rozzlobených, uražených a navztekanych posedal na dno a sledoval šedivý kámen porostlý bochníčkem řas. Potápník upřeně sledoval kámen a podupával pravou nohou.

Za chvíli se pod kamenem zvířil písek. Všichni kolem zpozorněli. Vykouklo oko, druhé, po něm noha – a nakonec žába. Docela malá ropucha zelená.

„Dobrý den, panstvo,“ pozdravila hned.

„Dobrý! Neviděla jste ho?“ vybafl na ni hned potápník.

„A koho, prosím?“

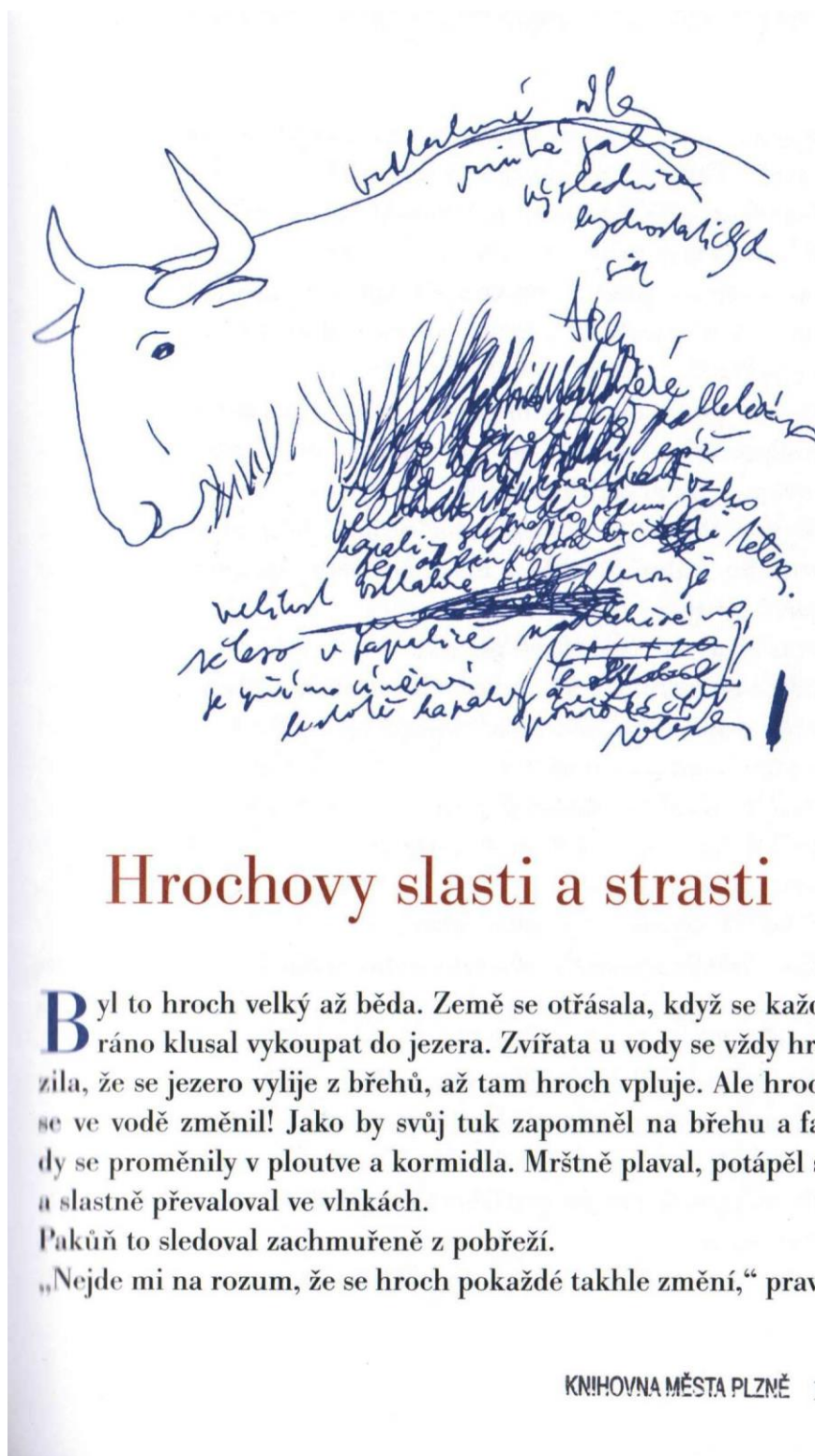
„Prý koho! No pulce, přece. Toho uličníka pulce!“

„Tak toho jsem vážně neviděla. Až ho chytíte, pořádně mu vyprašte kožich! Na ty mladé platí jenom přísnost!“ Ostatní pokývali hlavami, jaká je to moudrá řeč, a zas upřeli pohled na kámen. Ani si nevšimli, že žába blýskla stehny a tiše odplavala rovnou k hladině.

Proč by se zrovna ona měla starat o nějakého nevychovaného pulce?

320

Hrochovy slasti a strasti

Byl to hroch velký až běda. Země se otřásala, když se každé ráno klusal vykoupat do jezera. Zvířata u vody se vždy hrozila, že se jezero vylije z břehů, až tam hroch vpluje. Ale hroch se ve vodě změnil! Jako by svůj tuk zapomněl na břehu a faldy se proměnily v ploutve a kormidla. Mrštně plaval, potápěl se a slastně převaloval ve vlnkách.

Pakůň to sledoval zachmuřeně z pobřeží.

„Nejde mi na rozum, že se hroch pokaždé takhle změní,“ pravil

své ženě. „Podívej, jaký těžký kus masa to je! Jak to, že se udrží ve vodě? Vždyť by měl klesnout ke dnu!“

„Zeptej se opice, ta ví leccos,“ povídá pakoňova žena.

Šel tedy pakůň za opicí.

„Opice, nevíš, proč hroch ve vodě neklesne ke dnu? Proč je na zemi tak neohrabaný a těžký, ale ve vodě jako by se proměnil v rybu?“

Opice se podrbala na bradě a šla s pakoněm k jezeru.

Seděli na břehu a dívali se, jak se hroch vesele potápí a plave ve vodě, jako by nevážil skoro nic.

„To je zvláštní,“ řekla opice. „Že plave na vodě labuť, tomu rozumím. Labuť je lehká a má peří, které ji pěkně nadnáší. Ale hroch? Vždyť je strašně těžký!“

„Je to podivné,“ souhlasil pakůň.

„Uděláme pokus,“ řekla opice. „Hodíme do vody tenhle kámen. Je těžší než labuť, ale určitě neváží tolik jako hroch. Když mi pomůžesh, tak ho uzvedneme...“

„To je hračka!“ prohlásil pakůň.

Strčil do kamene, a ten spadl do vody.

Chvilí hleděli na vodu.

„Vidíš? Nevyplaval,“ povídá opice.

„Zato hroch vyplaval!“ zvolal pakůň rozhořčeně a ukázal na hrocha, který před chvílí žuchnul do vody a teď se převaloval ve vlnách a šťastně při tom funěl.

„Vidím, že hroch vyplaval,“ opakovala zamýšleně opice.

„Už to mám!“ zvolala. „Ve vodě musí existovat něco, co hrocha nadnáší!“

„To nejspíš,“ namítl pakůň, „ale proč to nadnáší hrocha, a kámen ne?“

Na to opice nedovedla odpovědět. Mlčela a drbala se na bradě.

Kolem nich ve vlnách vesele prosvištěl hroch, jako by měl pod ocasem torpédo.

Opice vstala a chodila sem a tam po břehu. „Kámen... těžký... hroch... plave... listí... lehké...“ mumlala si... „Už to mám! Uděláme pokus! Necháme hrocha sníst kámen a uvidíme, jestli potom ještě bude plavat na hladině!“

„To by od nás nebylo pěkné,“ zamyslíl se pakůň. „Hroch by se mohl ve vodě utopit.“

„Tak přivážeme k hrochovi provaz, a když nezvládne vyplavat sám, vytáhneme ho na břeh my,“ řekla opice.

Tjadá! Pakoň a opici zasáhla vodní sprška. To kolem nich prosvištěl hroch, až voda stříkala.

„Hele, hrochu,“ povídá opice, „chceme s tebou udělat pokus. Potřebujeme ale, abys spolknul tenhle šutr. Když to vyjde, staneš se experimentátorem, možná i mučedníkem na poli vědy.“ Hroch nikdy neslyšel, co je to experimentátor ani mučedník, ale učená slova ho naplnila úctou.

„Proč ne,“ povídá a vylezl na břeh. „Sem s ním!“

A spolknul kámen.

„Co teď?“ ptá se.

„Teď zkus zase plavat, ale pro sichr tě budeme jistit tadyhle tím provazem,“ pravila opice a přivázala hrochovi na přední nohu provaz.

„Počkej, ať už raději neplave,“ zadržel opici pakůň. „Hroch je těžký, co když provaz praskne a on se s tím kamenem v břicho utopí?“

„Cože?“ vykřikl hroch.

„Když praskne, tak se utopí,“ pokrčila rameny opice. „Na poli vědy jsou i oběti.“

„Co to povídáte?!“ zvolal hroch.

„Každopádně ho budeme mít na svědomí,“ hrozil se pakůň.
„Uvidíš, milá vědkyně, že tě mrtvý hroch bude po nocích chodit strašit! Nebude nic příjemného nechat po sobě dupat rozzuřeného třítunového ducha!“

„Jaký mrtvý hroch?“ křičel rozčileně živý hroch.

„Duchové nejsou, ty pánbíčkáři,“ odsekla opice. „Hroch se zkrátka utopí a na povrch žádný duch nevyplave. Tělo sežerou pod vodou ryby, a šmytec.“

„Žádný šmytec!“ křičel hroch. „Vy gauneři!“

„Ale budeme se snažit, aby ses neutopil,“ obrátila se opice konečně k hrochovi.

„A když se utopíš, bude nám to moc líto!“ snažil se pakůň usmířit hrochův hněv.

„Na to vám kašlu! Zrádci! Nejsem pokusný králík!“ křičel hroch. Obrátil se k jezeru a vběhl zpátky do vody.

„Ne!“ vykřikl pakůň a raději zavřel oči.

„Ajaj,“ šeptla opice.

Ryc!

Praskl provaz.

Pakůň si netroufal otevřít oči. Nechtěl, aby to takhle skončilo. Aby hroch kvůli jeho otázkám zemřel. Prokletá zvědavost, která jej vedla, aby se spojil s necitelnou opicí!

„Tjadá!“ uslyšel a zase oči otevřel.

Hroch vesele plaval ve vodě, hýkal a naše dva vědce už pustil z hlavy.

„Vidíš to?“ nadšeně křičí opice, „spolkl kámen, stejně velký kámen, jaký jsme hodili do vody, a klesl ke dnu. Stejný teď v hrochově bříše plave nahoře u hladiny! Hroch způsobil, že kámen neklesl na dno. Kámen nezpůsobil, že by na dno klesl hroch. Hroch nad kamenem zvítězil! Ale jakým kouzlem, to nevím!“

„To musíme prozkoumat!“ vydechl pakůň, kterému se při pohledu na živého a zdravého hrocha ulevilo.

Zkusili do vody hodit ještě větev, listí, staré kosti a přesvědčili několik dalších zvířat, aby vlezla do jezera a vyzkoušela, zda také plavou.

Poté opice prohlásila: „Dle pokusů se jeví, že ve vodě plavou lehké věci. Některé těžké věci ale taky. Malé těžké věci klesnou ke dnu, ale velké těžké věci, jako je hroch, často plavou. Čím to bude?“

„To kdybych věděl!“

„Čím větší je těžká věc, tím lépe plave,“ zamyslela se opice. „Je možné, že kdyby se hroch zmenšil třeba na polovinu, ale zůstal přitom stejně těžký, třeba by už na vodě neplaval.“

Oba se zadívali na hrocha.

„Jak tohle chceš vyzkoušet?“ zeptal se pakůň s obavami.

„Možná,“ zamyslela se opice, „že by šlo hrocha zmenšit alespoň na chvíli... nějak zmáčknout... Ale ne, to asi nepůjde,“ povzddechla si.

„Takový pokus už nemůžeme dělat s hrochem,“ vyhrkl pakůň s úlevou.

„Bohužel,“ pravila opice zklamaně, „s hrochem to technicky není možné. Musíme najít něco, u čeho by šlo měnit velikost a váhu. Vyrobit pokusného hrocha.“

„Z čeho ho ale vyrobíme?“ ptal se pakůň.

„Nemusíme ho vyrábět,“ napadlo opici. „Ve městě jsem viděla prodávat nafukovací hrochy v hračkářství. Měli různé velikosti. Přesně to potřebujeme!“

„Nafukovací hroch je přece lehký!“ divil se pakůň.

„Tak ho naplníme něčím jiným než vzduchem, hlupáčku!“

Jak opice řekla, tak učinila. Druhý den ukradla ve městě něko-

lik nafukovacích různě velikých hrochů a začali s experimenty. Prvního naplnili vodou.

„Uf, ten je tak těžký, že ho ani do vody nedonesu,“ vzdychala opice. „Pomoz mi!“

„To je hračka, dej ho sem!“ pakůň shodil nafukovacího hrocha do vody.

Hroch ve vodě plaval, nejdřív sice pomalu klesal, ale pak zůstal blízko hladiny.

„Vidíš, vypadá jako náš živý hroch, ale ani neplave, ani neklesá. To bude tím, že je stejně těžký jako voda!“

„To nás mohlo napadnout hned,“ ušklíbl se pakůň.

Dalšího hrocha naplnili vodou a pískem.

„Podívej, ten klesl na dno skoro jako kámen!“

„Fakt že jo!“

„Záhada,“ vrtalo hlavou opici, „nafukovací hroch byl menší a asi i lehčí než živý hroch, a přesto teď leží na dně jezera.“

„Teď mě napadlo,“ zamyslel se najednou pakůň, „vždyť ten náš živý hroch je vlastně taky trochu nafukovací! Když se nadechne, má v plicích vzduch. Vzduch je lehčí než voda. A tak ho vzduch ve vodě asi trochu nadnáší!“

„No jo,“ uznala opice, „na tom něco bude. Zkusíme to napodobit.“ A naplnili dalšího hrocha trochou písku a zbytek dofoukli. Pak ho hodili do vody.

Napjatě hledí na jezero. Vidí, že hroch plave těsně pod hladinou, z vody mu koukají jen nozdry a oči, ale ke dnu neklesá.

„Máme to! Je to vzduch, který ho nadnáší!“ jákala opice a vrhla se pakoňovi kolem krku.

„Tak proto, kámen žádný vzduch neměl, a tak klesl na dno!“ smál se pakůň.

„To jsem chytrá, co?“ křičela opice.

„Jak, chytrá? To jsme přece oba!“

„No jo,“ zarazila se opice a ukázala na listy leknínů, plovoucí na hladině, „jenže tyhle lekníny nafouknuté vzduchem nejsou!“

Tu se lekníny rozvlnily a z vody vystrčil hlavu živý hroch. Usmíval se od ucha k uchu.

„Koukni, hroch připlaval! Vidíš, jak se směje? Už se na nás asi nezlobí!“

Ale hroch se na pakoně s opicí ani nepodíval. Smál se a plaval kolem nafukovacího hrocha.

„Podívej, jak plave kolem našeho nafukovacího hrocha! Jak ho postrkuje čumákem! Jak ho pusinkuje!“

„Určitě si myslí, že je to samička,“ řekl pakůň.

„Hroch je hloupý,“ usoudila opice. „Copak neví, že je celá z igelitu?“

„Třeba to ví,“ poznamenal pakůň, „a nevadí mu to. Někteří samci nafukovací samičkou nepohrdnou. Třeba po večerech, když jsou osamělí.“

„Ten je ale hloupý!“ opakovala opice. „Copak si nevšiml, že mu igelitová samička na jeho dvoření neodpovídá? Že vůbec nemluví?“

„Některým samečkům vyhovuje, když samička nemluví,“ poučil ji pakůň, „zvlášť když nemají, co by sami řekli. Hroch chytrý asi nebude, zas však dobře plave, tak si určitě budou rozumět. Podívej, jak jim to spolu ve vodě sluší!“

„Ale co naše pokusy!“

„Už žádné nepotřebujeme! Můžeme hrochovi jeho samičku nechat!“

„Ale potřebujeme! Hrochu, vrať nám hrošici!“ volala opice a hrnula se k vodě.

Ale hroch na ni vyjel, až voda vystříkla: „To jste zase vy! Neopovažujte se na moji ženu sáhnout!“

„Ale vždyť je plná písku!“ volala opice a chytila hrošici za ocásek.
„Mně jste dali spolknout kámen a mojí ženě písek? Gauneři!“
odfrkl hroch. Popadl hrošici, chvíli se s opicí přetahoval, a protože byl silnější, brzy odplaval s hrošicí dál do jezera.

Opice kňourá: „Co naše pokusy?“

„Podívej,“ zadržel ji pakůň a ukázal na hroší párek v jezeře.
„Hroch hrošici při vašem přetahování asi zmáčkl a nejspíš tím z ní trochu vzduchu upustil.“

Opravdu! Hrošice už neplavala na hladině, ale pomalu se potápěla. Nakonec z ní viděli jen lesklý hřbet, kolem nějž kroužil nervózně hroch.

„Trochu vzduchu v ní však pořád zůstalo, soudě podle šumění bublinek, které probublávají na hladinu,“ naslouchala opice.
Brzy však bylo bublání bublinek přerušeno hlasitým nářkem hrocha.

„Chudák hroch,“ politoval ho pakůň.

„Jak to, že hrošice klesla pod vodu, když v ní ještě nějaký vzduch zbyl?“ přemítala opice.

„Moc dlouho si svou samičku neužil,“ řekl pakůň.

„Zdá se, že jen vzduchem to není,“ pokračovala opice.

„Nebreč, hrochu! Najdeš si jinou hrošici, ještě hezčí a chytřejší!“ volá pakůň na hrocha.

„Ale jak to je?“ přemítala opice. „Voda hrošici nějak nadnášela. Když byla ale hrošice těžká už příliš, voda ji neunesla a hrošice spadla ke dnu. Jak silná je tahle vodní síla, to ovšem nevím!“

Večer se rozpršelo. Pakůň se rozloučil a zamířil domů. Smutný hroch šel spát.

Opice seděla pod stromem, dívala se, jak kapky deště bičují hladinu, a přemýšlela.

Kdyby byla bývala opice chodila do školy, dozvěděla by se o té vodní síle víc.

Zákon této síly definoval Archimedes a zní:

„Těleso ponořené do kapaliny je nadlehčováno vztlakovou silou, jejíž velikost se rovná tíze kapaliny stejného objemu, jako je objem ponořené části tělesa.“

„Já tomu nerozumím!“ křičí opice, která nás teď tajně poslouchala.

Tak tedy znovu, pro opici srozumitelněji:

„Představ si, jako by ponořená část hrocha byla celá z vody. Tíha tohoto množství vody, kterou síla, zvaná zemská přitažlivost, táhne směrem dolů, je stejně velká jako síla, co tlačí hrocha zase směrem nahoru.“

„Aha,“ řekla nejspíše opice.

„Vlivem zemské přitažlivosti klesá předmět, který má větší hustotu než jeho okolí. To platí nejen pro hrocha a nejen ve vodě. Treba cínová kulička bude klesat dolů ve sklenici plné písku, pokud sklenicí trochu zatřeseš.“

„Hustotu?“

„Hustota je v tomto případě zásadní pojem. Znamená poměr hmotnosti a objemu tělesa.“

„Nerozumím,“ namítla opice.

„Když máš dva stejně velké hrochy, tak těžší z nich má větší hustotu. Když bude hroch těžký jako hroch a malý jako žába, bude mít větší hustotu a rychle půjde pod hladinu. Když bude těžký jako hroch a velký jako parník, bude mít menší hustotu a na vodě jako parník popluje. Zkrátka, čím je hroch větší, tím spíš bude nadnášen. A čím je těžší, tím spíš nadnášen nebude.“

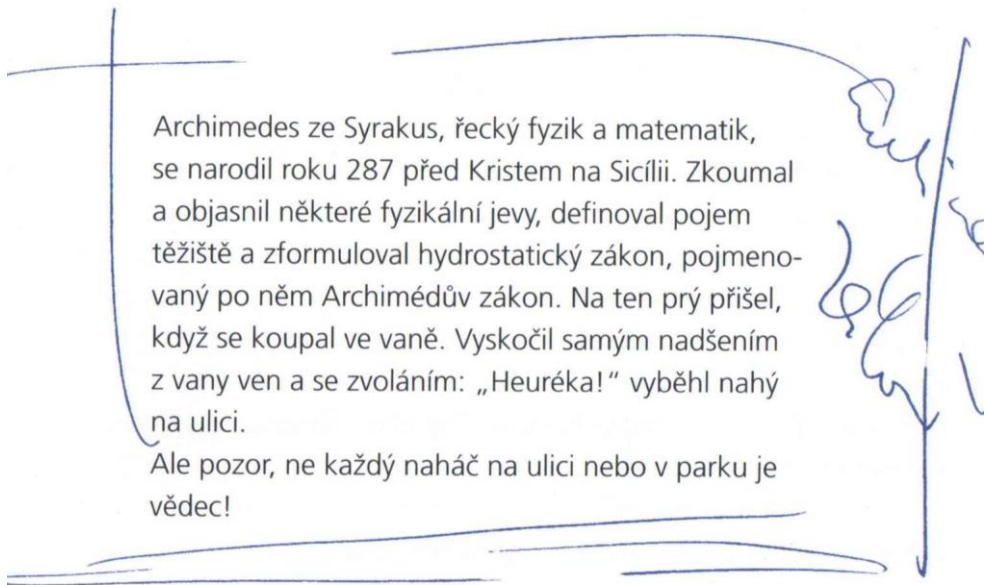
„Uf...“ řekla opice.

„Co prosím?“

„Nic, jen uf,“ řekla opice a zadumala se. Pak se vítězně rozzářila a prohlásila:

„Víš, jak to bylo ve skutečnosti? Hrochovi nejmíc pomohlo, že uměl plavat!“

Na takový argument nemůže nic říct ani sám Archimedes!

Archimedes ze Syrakus, řecký fyzik a matematik, se narodil roku 287 před Kristem na Sicílii. Zkoumal a objasnil některé fyzikální jevy, definoval pojem těžiště a zformuloval hydrostatický zákon, pojmenovaný po něm Archimédův zákon. Na ten prý přišel, když se koupal ve vaně. Vyskočil samým nadšením z vany ven a se zvoláním: „Heuréka!“ vyběhl nahý na ulici.

Ale pozor, ne každý naháč na ulici nebo v parku je vědec!